

KÖLCSEY HYMNUSA
ÉS A
HYMNUS KÖLCSEYJE

IRTA

MÉSZÖLY GEDEON
L. TAG

FELOLVASTA 1939. OKTÓBER 9-ÉN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1939

ELŐSZÓ.

A címnek második felét ne tartsa az olvasó szavakkal való üres játéknak, mert e tanulmány célja nem csupán a Hymnus magyarázása, hanem Kölesey politikusi és írói egyéniségének megvilágítása is, különösen azon nemzetpolitikai és irodalompolitikai eszméié, melyek ama politikai költemény írására készítették.

Hogy Köleseyt mint politikust híven jellemezzem, a Hymnus szövegével közvetlen kapcsolatban nem lévő nyilatkozatait is idézem, sőt itt-ott említenem kell korának politikai ellentéteit s azoknak előzményeit is.

Hogy Köleseyt mint író-társait jellemezzem, nemcsak az ő irodalmi törekvéseivel kell foglalkoznom, amennyire azok a Hymnusban tükröződnek, hanem figyelmem kell író-társaiban és író-elődeiben is az azonos világnézet irodalmi jelentkezését mint korjellemzőt. A Hymnus gondolatait és stílusát be kell állítanunk irodalmunk régebbi századainak távlatába, nemcsak az általános történeti fölfogás kedvéért, hanem mivel Kölesey nemcsak irodalmi programot adó értekezésben sürgeti nemzeti műköltészetünknek a régi költői szájhagyomány elemeivel való gazdagítását, hanem a programot meg is valósítja a Hymnusban; ezért vázolnunk kell a régi költői szájhagyomány sajátosságait és jelentőségét is, és hogy ezt tehessük, rá kell mutatnunk az ehhez alkalmas irodalomtörténeti módszerre.

Ezek a szempontok arra kényszerítenek, hogy az eléggé tágnak látszó cím kereteiből is néha kilépve, a szerkezet elhanyagolásával is igyekezzem bővíteni a tar-

talmat, megalapozni az általános fölfogástól eltérő állításokat.

Történeti jellegű értekezésben a műfaji szokottságoknál a tényeknek és bármily távoli kapcsolataiknak adatokon nyugvó megállapítását tartom fontosnak.

M. G.

I.

A magyar nép zivataros századaiból.

A József esászár halálát követő hónapban, 1790. márc. 16-án, a korona hazakerültének örömeire Kovács Mihály plébános úr a nagyváradai templomban erről a szent ígéről beszélt: „Tartsd meg, ami nálad vagy, hogy senki el ne vegye a te koronádat.” (Jel. 3: 11.) Beszédében „jól megmoeskolta a nem magyarul beszélőket s idegen ruhában járókat.” A Te Deum után pedig a bihari nemesek tárogató sípokban ezt fúvatták:

Hej, Rákóczi, Beresényi,
Vitéz magyarok vezéri!
Hová lettél, Bezerédi?
Nemzetünknek fényes csillagi?
Oeskaí?

Keresztesi József jegyzette föl ezeket Naplójában, a nagyváradai reformata eklézsia lelkipásztora. Sokszor énekelte ő is azt a tilalmas Rákóczi-nótát még deákkorában, Sárospatakon. Szíve szerint énekelhette, hiszen már tizenkilenc éves ifjacska korában magán tapasztalta a felseges ausztriai ház magyarok nyakára küldött katonáinak indulatját. Pontosan 1767. okt. 30-án keresztül akarta őt löni Mária Teréziának egyik vasas németje, Humanissimus Keresztesi csak úgy maradt életben, hogy jámbor teológus létére elvette a vasas katonától a fegyvert, őt magát meg jól megverte, elkergette. Szintén pataki deák volt Kazinczy Ferenc is, Ferenc esászár halálra ítélte, majd kegyelemből vasravern rabja. Bizony az ő följegy-

zéseiteben is megtalálni a Rákóczi-nótát. Annak a szellemében nevelte fiait is, azért íteltette egyik fiát halálra Haynau, Lajost, a honvédtábornokot. Ferenc József végre is engedte hajtani az ítéletet a fiún, nem úgy, mint Ferenc császár az apán.

Kazinczy betű szerint való másolásában az Akadémia kéziratárában (Polit. 2. r. III. köt. 1. sz. 39.) fennmaradt ennek a híres nótának, a XVIII. század magyar nemzeti himnuszának teljesebb szövege is (Thaly erről a kézitról nem tud). Betű szerint így van:*

Rákóczy nótája.

1.

Jaj régi szép magyar nép
Az ellenség téged miként szaggat, tép,
Mire jutott állapotod romlandó eszerép!
Mint egy kedves eleven kép
Voltál olyan szép Magyar Nép,
De a' Sasnak körme között fonnyadsz mint a' lép
Szegény magyar nép,
Mikor léssz már ép,
Megromlottál mint eszerép,
Jaj hát szegény Magyar Nemzet jóra mikor lépsz.

2.

Hajh Rákóczy, Bercsényi
Vitéz Magyarok vitézi, Bezerédy
Hová lettek Nemzetünknek első tüköri.
Magyaroknak hír szerzői
Fényes csillagi Ocskai!

* Kazinczy ezt is bizonyára családi levéltárában volt régi példányról másolta, mint Rákóczi 1705. júliusi gyömrői beszédét is, mely az Akadémiának ugyanabban a kézirat-kötetében található (23). Ha már a Rákóczi-nótáról van szó, érdemes ezt a régi, hiteles változatot teljes egészében közölni.

Az ellenség minden felől őket emészti
Úzi kergeti
Buval epeszti
Országunkba sem ereszti
Jaj hát szegény magyar Nemzetünket miként veszti!

3.

Jaj Országunk, jószágunk
De jaj hát már mi magunk
Mint nyavalgunk
Az idegen Nemzetségnek rabjai vagyunk
Jaj meg kell halnunk
Meg sem maradunk
Mert idegen Nemzetség uralkodik rajtunk.

4.

Tenger rajtunk a' fegyver
Mert a' Német Nemzet köztünk hever
És igen vér
Mutogatja magát mint egy erős Gavallér
Nemzetünket kinzó pallér
Nem szán mint hóhér s a kit ér
Addig vér
Míg az neki mindent nem ígér.
Látod melly kövér
Bőrében sem fér
Még is mindég többet kér
Alig vagyon Országunkban miatta kenyér.

Csokonai Vitéz Mihály a másik nagy református főiskolának, a debreceni kollégiumnak tógátusaitól tanulta meg a Rákóczi-nótát s megtanította a csurgói iskola nevédekének is. 1799-ben tanítványával eléadatott színdarabba (a Culturába) iktatta bele, még pedig annak a játékbeli személynek szájába adva, egy „öreg úri ember” „udvari gazdá”-jának, aki nagyon lelkesedik még a debreceni tudós papok magyar viseletén is: „Uram, mikor én a Tisza mellett jártam, mikor a fiamat bevíttem Döbrö-

cönbe, csak ee-néztem azokat a szép papokat, millen magyarosan jártak, pedig aszondik, túl voltak azok az Imperiumon is!" Ez a lelkes magyar mondja azt a Rákóczi nótájáról, hogy: „Kár azt nem tudni, — mikor azt hallok, mingyárt pezseg bennem a magyar vér!" Meg is cselekszi maga a dallást — evvel a szövegváltozattal:

Haj, Rákóczi, Beresényi, Tököli!
Nemzetünknek válogatott magyar vitézi!
Hova lettek, hova mentek
Nemzetünknek régi híres magyar vitézi?
Szegény magyar nép
Mikor lesz már ép?
Mert a sasnak körme között, körme között
Fonnyad mint a lép!
Töredékeny, mint a cserép,
Szegény magyar nép!

Debreceni deák volt és jól ismerte a túladunai Pálóczi Horváth Ádám is azt a kuruc éneket, kuruc lelkű nótázója a magyar szívű társaságoknak. Ő ezt a változatot jegyezte föl 1815-re összeállított gyűjteményében:

Hej, Rákóczi, Beresényi, Bezerédi!
Magyar vitézek nemes vezéri!
Hová lettek, hová mentek
Válogatott vitézi?

Kölesey Ferenc is debreceni deák volt, mély nyomot hagyott költészetében és politikájában a református kollégiumok ifjúságának kuruc szelleme. A Rákóczi-nótának „Haj, Rákóczi, Beresényi"-je verődik vissza Kölesey „Hazafiúság" című költeményének ebben a kezdő sorában:

Rákóczi, hajh! Beresényi, hajh!

Igy panaszol ennek a költeménynek egyik versszaka:

— — — — —
De bújdosóknak sirja te,
Pontus határain,
Nem leng egy sóhajlás feléd
Hív ének szárnyain!

A bújdosóknak az a Pontus határabeli sirja: Rákóczi sirja, Beresényi sirja. Kuruc fejedelmünké, kuruc vezérünké (v. ö. Vértsey Jenő, Kölesey Fer. 76.).

A XVIII. századvég és a XIX. századelő magyar világának költői mind ismerik és kedvelik azokat a szájról-szájra járó, sőt magángyűjteményekben is följegyzett világi dalokat, melyeket az idétt a kollégiumok ifjúsága maga mulatságára énekelgetett. Névtelen szerzők vagy irodalomtörténeti nevek viselői pedig régi énekszövegeket nemesak jegyezgettek, hanem sokszor meg is toldottak, kiegészítettek, változtattak, új művé alakítottak.

Balassa Bálintnak „Vitézek, mi lehet" kezdetű éneke — jól tudjuk — csak 1879-ben lett ismertté az irodalomtörténetben: abban az évben akadtak rá az azt tartalmazó Hartyáni-kódexre. De mindig volt olyan éneklő száj vagy másolató kéz, mely századok folytában tovább-tovább hagyományozta a végbeli hősök hős költőjének ezt az élményből fakadt remekét. A XVIII. században pedig akadt olyan író is, ki újat, másat faragott belőle: megtaláljuk ezt az átdolgozást a magyar multon lelkesedő kegyesrendi Dugoniesnak énekgyűjteményében, melyre Bálint Sándor volt szíves fölhívni figyelmemet. Pálóczi Horváth Ádám 1815 előtt százszámra gyűjtötte a régi és népi éneket, és igen sokat úgy átdolgozott, hogy egy-két sornyi maradványt többszakos verssé bővített. Mátyási József is, az úgynevezett magyaros iskola legnagyobb költője, 1823-ban ezzel a hagyományos, régibb szövegű jókívánsággal kezdi egyik elterjedt költeményét: „Legyen úgy, mint régen volt!" — de ami ez után az első buggyanás után buzog, ezt már önmagából önti.* Kölesey is gyako-

* Mészöly: Népünk és Nyelvünk III, 246—8.

rolta ezt a költői eljárást. Kölcsey „Rákóczi, hajh! Beresényi, hajh!” költeményének is csak első sorát adta a Rákóczi-nóta szövege, a többi már a költőnek azok az érzései, melyeket az a régi, de mindig új sóhajlás keltett benne, és korának új sebei, őbenne, a XIX. századelei reformkor magyar költőjében és politikusában.

Nagy történelmi igazság van abban a regényfejezetben, melyben Jókai, a „Mégis mozog a Föld”-ben, a Rákóczi-nótán lelkesedő deákokból létezi a XIX. századelei reformer írókat, művészeket.

Megjegyzi Jókai, de látnivaló is, hogy a Rákóczi-nótának „maga a szóbeli értelme nem valami különös”. Puszta szövegül „kevés jelentőségű”. Minden változata ilyen, a Jókai-féle is:

Hejh, Rákóczi, Beresényi!
Vitéz magyarok vezéri!
Hová lettél Bezerédi?
Nemzetünknek fényes csillagi?
Ocskai?

De szükséges közlenem tanulmányomban ezeket a „kevés jelentőségű” változatokat, hogy szemmel láttassam a Rákóczi-nóta egykori elterjedtségét: tudjuk ugyanis, hogy sok változata csak úgy teremhet egy-egy énekszövegnek, ha sok vidéken sokan énekelgetik. Elterjedtsége révén hatott Kölcseyre is ez az „együgyű versecske”.

„Biz ez együgyű versecske” — mondja rá Jókai és vele mi is. Hanem mikor nem a pusztá szöveget hallani, akkor már emígy ír róla: „Hanem mikor a tárogató magyarázni kezdi a fiatal deák kezében, mennyi emlékezet van abban! Aki hallja, azt képzei, hogy élt már akkor, mikor ennek a versnek történetét játszották, maga is részt vett benne, aztán meghalt, megint újra született, a két élet között elfeledte az előbb történeteket, hanem ezeknek a láthatatlan lényeknek az érintésére, ezekre a hangokra, megint megzendül a lelkében a megelőző élet minden emléke...”

Megzendült Kölcseyében is, és ő a multat látván, a jelenből a jövőbe nézett amaz említett költeményében, melyben Rákóczit és Beresényit idézi. Vörösmarty szónoki erejét megelőző szónoki erővel hirdeti abban a költeményben a „nemes bosszú” titkon érlelését, majdan határozott pontra kitörését:

S villámként esap, villámként süjt,
És tüzre, lángra kél,
S a honfiú s a honleány
Csak érez: nem lát s fél.

És halni mégyen, győzve jár
A vér szent mezején,
Vészek körítik homlokát,
Erő forr kebelén.

Petőfi látomását:

És a zászlókon eme szent jelszóval:
Világszabadság!
S ezt elharsogják,
Elharsogják *kelettől nyugatig* —

Petőfinek ezt a látomását megelőző látomással — látja a szabadság diadalmas ütközetét:

S rohan, mint ár, a győzelem,
Kelettől nyugatig,
A láncsa zúg, a lobogót
Magas szellők viszik.

És a „jobb kor”-t „buzgó imádság”-gal váró Vörösmarty-nál bizonyosabb hittel hiszi, hogy:

...ledőlt országok hamvain
Egy szép hon támad fel...

És Petőfinek ujjongását: „A magyar *név* megint *szép*

lesz!" — Petőfinek magyar büszkeséggel fölesapó ujjongását megelőzi Kölesey büszke reménysége:

Egy szép hon támad fel,
Mely lelket tölt, mely szívet ráz
Nere zengésivel!

1817-ben kelt ez a forradalmi költemény, két évvel ama bécsi kongresszus után, melyen Ferenc császár fényes bálok közepette eltemette a magyarok szabadságát. A huszonhét éves Kölesey abban az őszinte költeményben a három emberöltővel előbb volt kuruc bujdosástól az egy öltővel később gerjedő szabadságharcig elrepül képzeletében, vágyában.

„Elszört magvakból apródonként csirázik és nő fel a kor, mely változásokat hoz magával." (Parainesis.)

Kölesey ezt jól tudta.

Elszört mag a kuruckori „Haj, Rákóczi, Beresényi!" nóta, mely a Köleseyekben csirázott ki; Köleseytől elszört mag a reformkori „Fejedelmünk, hajh! Vezérünk hajh!", ez meg a Petőfikben teljesedett ki.

De Kölesey azt is tudta, hogy a „korelőtti küzdők többnyire életveszély közt fáradtanak". (Parainesis.) Tizenöt éves kis deák volt még, irodalmi kísérleteinek tárgya Hellas nagyjainak dicsőítése, de már akkor meg kellett érnie a Martinovicsesal összeköttetésben lévő reformer írók fejük vételét vagy börtönbe vetését. A bécsi kongresszus idején meg vizsgálatot rendelt el a bécsi kormány Pálóczi Horváth Ádám ellen is „sufflaminatoriá"-knak, azaz bujtogatóknak nevezett „cantilená"-i miatt.

Ő, mint Tinódi Sebestyén, szövegíró, nótaszerző, éneklő és muzsikáló volt egyszemélyben, s mint egykor Tinódi járta lantjával a végeket, úgy látogatta Horváth vármegyék-szerte a nemesi társaságokat, s egy-egy clavichordium vagy tele poharakkal telt asztal mellett nemesak a régi kuruc nótákkal, hanem a maga korszerű szerzeményeivel is élesztgette a hazafiúi tüzet. Elénekelgette meghitt körökben olyan énekeit is, melyekben — mint Köl-

csey a „Rákóczi, hajh!"-ban — azt a reménységet költögette a bús magyarokban, hogy egykor újra a szabadsáért foghatnak fegyvert, nem a „szolgaláncra verő" Bécsért.

Eppen a meghitt társaságokat kerülgették a besúgók (akkoriban *auscultansoknak* esúfolták őket, magyarul meg *fülesbaglyoknak*). Egy ilyen fülesbagoly még írásban is fölküldte Bécsbe Horváthnak egyik kárhoztatott énekét, mely azon kesereg, hogy a „Muzsikás", azaz a császár, „nem ismeri, nem veri a mi húrunkat", hanem „stájerit húz", a gyáva magyar pedig erre az idegen nótára táncol, Árpád elfajult unokája.

Pálóczi Horváth Ádámnak, a külső-somogyi és felső-baranyai református tractus curatorának, több nemes vármegye táblabírájának, több vármegyében is volt birtoka, feje pedig egy. Elérhette volna hát őt is a vagyonszerzés, sőt a Martinovics szenvedte büntetés is, az ilyen kiállott büntetést pedig nem teheti már létlenné semmiféle későbbi kegyelem. Egy szál öregedő poéta ellen egy hatalmas császárnak szolgálatra kész idegen szolgálata: a magyar poétának tehát ésszel kellett élnie!

Kapta magát: a bécsi német politika ellen írt költeményeit hirtelen átdolgozta francia-ellenesekké meg török-ellenesekké; azt is francia-ellenessé, amelynek eredeti Bécs-ellenes szövegét bünjelül Bécsbe küldték. Azután a „esimbókos poéta" (így nevezte őt régies hajviseletéért Kazinezy) romlott szövegnek bélyegezte a Bécsbe küldött szöveget, az átdolgozottakat pedig eredetiekül, hitelesekül mutatta elő: így azután sem jószágának, sem fejének nem lett bántódása. A későbbi kor irodalomtörténetírói is jó száz esztendőn át nem tudtak ennek az átdolgozásnak megtörténtéről, s az átdolgozott énekeket, melyek „Ötöd-félszáz Énekek" címen ismeretesek, eredetieknek tartották.*

A rejtve tartott, eredeti szövegü példányban ez volt az első ének címe: „Menőke Budáról Bétsbe". Azokon a

* V. ö. Mészöly, Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve.

magyarokon gúnyolódott benne, akik Budát, azaz a magyar ügyet elhagyván, maguk külön hasznáért a bécsi császár kegyét hajhászták. Ilyen politikai gondolatok voltak abban a „menőké“-ben:

Menj el, szegény magyar!...

— — — — —
A víz-ész négy nagy folyóvizet megrekesztett,
Békózó lánc keríti a kettős keresztet stb.

Célzás ez a magyar címerre s ezáltal a magyar alkotmányra és szabadságra, melyet a Bécsnek hódoló, hiszékeny politika tönkre tett. Tovább így szól a vers:

Te csak menj, nem újak már a terh-viselések,
Engedj a végzéseknek — ha ugyan végzések stb.

Célzás Ferenc császár törvénytelen és erőszakos katonai és adószedéseire.

Menj! add egy olyan kézbe szabadságod fékit,
Mely egyszer úgy betöltse a balsors mértékét,
Hogy megérezd, a mit még sokan nem éreznek:
A szabadság s a rabság miben különböznek!

Mintha csak Tompa abszolutizmus-korabeli „Gályarab“-jának fohását hallanánk:

Csak azt, hogy rab vagyok, ne hagyd felejtenem!

Tompa „Gályarab fohása“ c. költeményének is az az eszméje, hogy csak hadd legyen folyton tudatában a magyarságnak az, hogy elnyomja őt a bécsi császári önkény, mert csak így maradhat ébren a szabadságért való vágy, egykor így törhet majd diadalra. Ezt a múlt század ötvenes éveiben élt eszmét azonban csak úgy merete írásban hirdetni Tompa, hogy megtette régebbi időkből vett költői

tárgynak, egy gályarab szájába adta, és így korának és magának legőszintébb és legforróbb érzését helyzetdalban öntötte ki. Olyan helyzetdalban, mely csak külsőleg az, melyet csak az elnyomó idegen tartott annak, melyről a költő magyar közönsége tudta, hogy igazában mégsem helyzetdal, mégsem régi századok képzelt hangja, hanem a jelennek érezve érzett fájdalma.

Pálóczi Horváth Adám is, mikor azt a tárgyaltam énekét közlésre szánta, előbb megtette több száz évvel régebbi kor eszméit hirdető helyzetdalnak. Megtette egyszerűen úgy, hogy a „Menőke Budáról Bétsbe“ címet erre változtatta: „Hunyady János Magyar Marssa, mikor a Magyar Uraknak nagy része, tőle Losoncznál alattomban el pártolt Giskra kedvéért.“ Aki magyar hazafi frissiben olvasta ezt a csavargós című verset, a cím ellenére is megértette korszerű irányzatát, a besúgók és cenzorok pedig nem vettek észre benne semmi ő felsége kedve és méltósága ellen valót. Hogy egy-egy nemzeti célzatú, korszerű politikai költeményt már a címe által mult időkben zengő helyzetdalnak színeljen a szerző, ez a sajátos történelmi viszonyainkból eredő sajátos irodalmi mesterkedés nem Tompa korában jelentkezik először, hanem már a XIX. század legelején.

És most térjünk rá a Hymnusra.

Kölcsey evvel a kelettel látta el: „1823. jan. 22 d.“ Címe, mikor 1828 végén az 1829-re szóló Aurórában megjelent, ez volt: „Hymnus“. Mikor azonban „Összegyűjtött Munkáji“-ban 1832-ben megjelent, akkorra már a szerző régebbi időkre visszavetett helyzetdallá tette meg evvel a magyarozgató címmel: „Hymnus a magyar nép zivataros századaiból“. A „Rákóczi, hajh! Beresényi, hajh!“ kezdetű költemény 1821-i kiadásban „Fejdelmünk, hajh! Vezérünk, hajh!“ kezdetű, az 1832-i kiadásban pedig eredeti címe is elmarad, ennyi lesz a helyén: „Fejdelmünk, hajh...“

Pálóczi Horváth Adámnak annyira sikerült a cím-változtatás, hogy nemcsak a korabeli cenzort tévesztette meg, hanem a későbbi történetírót is: Mátray Gábor azt a

Ferenc császár ellen szóló, XVIII. századelőn kelt „menőké“-t úgy adta ki, mint XV. században kelt, Giskra ellen tüzelő „mars“-ot. Hogy tehát mi is úgy ne járjunk a Hymnus magyarázásában, tudnunk kell, hogy az eredeti „Hymnus“ cím után ezt a pótléket: „a magyar nép zivataros századaiból“, később csupán a cenzor miatt kénytelenségből függesztette oda Kölesey, aminthogy ugyanakkor a cenzor miatt változtatta meg „Hazafiuság“ e költeményének eredeti címét is. Horváth János ezt mondja (Napkelet, 1923.): Kölesey — „Himnusát a magyar nép zivataros századaiból« kizengőnek képzelvén el, lélekben kortársává vetítődött vissza a távoli magyar századoknak.“ Én úgy vélekedem: Kölesey nem lelkét vetíti vissza hazánk zivataros századaiba, hanem csak lelke megnyilvánulási eszközét. Így Arany sem a Heródes-kori Betlehem fájdalmát sirja Rákhel siralmában, hanem Haynau korának magyarjait. Kölesey „Zrínyi dala“ és „Zrínyi második éneke“ sem Zrínyi koráé, hanem Köleseyé. A multnak Huszt romjai fölött lebegő szelleme Köleseyt a jelen föladataira figyelmezteti:

— Honfi! mit ér epedő kebel e romok ormán?
Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
Messze jövendővel komolyan vess össze jelenkort:
Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!

Kölesey még a költészetet is úgy tartotta becsesnek, „ha a való, meleg étellel viszonylatba tétetik“, ha „vagy egyenesen tetté változik, vagy jövendő tettek kifejtésére és előhozására“ törekszik. (A Magyaróvári Gazd. Int.). Kölesey a Hymnust nem a régi kor árnya felé való merengésnek szánta, hanem jelenkorának szóló, jövendő tettek kifejtésére való tettnek. Paradoxon, de való, hogy a régi századokra utaló cím utal mentegetőzésével leginkább a szerző zivataros korára, mely a Martinovics-pörrel kezdődött és a Wesselényi-pörrel végződött. S ha valaki nyomtatásban akarta látni művét, számolnia kellett a cenzorral, ki azt is megtette, hogy megtiltotta olyan mű kinyo-

mását, mely néhány évvel azelőtt még megkaphatta az engedélyt.

1823-ban, a Hymnus szerzése évében, ezt az utasítást adja Kölesey Szemerének (1823. ápr.-i lev.): „A Cenzorral vigyázva bánj“.

1832-ben jelent meg a Hymnus a bővített címmel. 1832 az az év, melyben a kormány lefoglalta Kossuth tudósításainak sokszorosító gépét.

Ez már a közelgő vész előszele volt.

II.

Hajh, de bűneink miatt Gyúlt harag kebledben.

A büntudat époly jellemző vonása a középkori magyar katolikus egyházi irodalomnak, mint a mohácsi vész utáni reformáció magyar irodalmának. Középkori kódexaink szerzőinek és másolóinak mindig szemük előtt volt vigasztalásul a menny ragyogó képe, rettentésül a pokol számtalan kínja. Ehhez a keresztyén ember büntudatához új vonásul hozza a reformáció magyar irodalma a magyar hazafi büntudatát. A magyar írók immár nemesak a maguk bűnös lelkét féltik a mennyei hazából való kirekesztéstől, hanem a földi hazának, Bendegúz örökének, ön népe bűne miatt való vesztén is keseregnek.

A legelső ilyen szellemű magyar vers: Farkas András prédikátornak „Cronicá“-ja, a XVI. század derekáról való. Elterjedt mű lehetett, mert Szilády Áron is háromféle szövegét ismeri.

Kölesey pedig tanulmányozta nemesak az ő idejében kiadott írott magyar nyelvemlékeket, hanem a régi magyar nyomtatványokat is. A XV. századelei Husszita Biblia nyelvtani alakjaival archaizál Ilias-fordításában. „Nem régi-e minden szó, minden ferdulat?“ kérdi Szemere Páltól (1816-i levélben) a nyelvművész önérzetével fordítása felől. „Balassa“ című kis költeményét kitűnően sikerült Balassa-stílusban, Balassa-szellemben írja. Kölesey

tehát ismerte a XVI. század magyar protestáns irodalmának is külső, belső sajátosságait; ezért nem különös, hogy Istennek a magyarokkal közlött áldásait, majd a nép büneiért való haragját és büntetését épúgy látja Hymnusában, mint Farkas András a *Cronicájában*.

Farkas András a *Cronica* eseményeit Bendegúzzal kezdi, Kölesey is a Hymnusét. Farkas András a *Duna* vizét, *Tisza* vizét említi, Kölesey is: "...merre zúgnak habjai — *Tiszának, Dunának...*" Farkas András Pannónia „bő kenyero” voltát dícséri, Kölesey is a Kunság „ért kalász”-át. Farkas András a „mátra”, „felföldi jó borok”-at, Kölesey is „Tokaj szőlővesszei”-t. Farkas András szerint az Istent „haragra indítók... rettenetes bűnökvel”, Kölesey szerint is: "...*bűneink* miatt — *Gyúlt* harag kebledben”. Farkas András azokat a pártütőket ítéli el, akik Németországból „emelének királt”, Kölesey is, mikor — mint látni fogjuk — a Boeskey-Rákóczi korszak polgárháborúira céloz, a bécsi király „üldözött”-ei felé hajlik.

Így énekel Farkas András:

— — — — —
 Vegyük elő az régi magyarokat,
 Ingyen majd megértjük, hogy az Isten őket
 Ilyetén bő földre, magyarrá el-kihozá.

— — — — —
 — — — — — híják jó Magyarországot
 Bő Pannóniának, bő kenyero országna.

— — — — —
 Mert ő bővölködik — — — — —

— — — — —
 A Szerém borával, a Somogy borával,
 A Mátra borával, a felföldi jó borokkal.
 A Duna vizével, a Tisza vizével...

Haragra indítók hitetlenségünkkel,
 Vakságunkkal és nagy hamisságunkkal,
 Kezdők bosszantani gazdag aranyunkkal,
 Drága ezüstünkkel, ezekben bizásunkkal,

Az Szerém borának nagy torkosságával,
 Paráznaságokkal, rettenetes bűnökvel.
 Azért ő haragja ellenünk gerjede,
 Bosszúálló ostora rejánk szálla,

— — — — —
 Végezetre oztán mirejánk kihozá
 Basáival az hitetlen török esászárt.

— — — — —
 Másfelől esmétlen a magyari urak
 Elhajlának koronás királoktól:
 Pártot ütének János királ ellen,
 Királt emelének im az Németországból.
 A sok pártolással felföldet elveszték,
 És annál is inkább az ország megnyomorodék.

— — — — —
 Evvel megmutatá az hatalmas Isten,
 Hogy ő az bűnöknek erős bosszúállója.

Horváth János a Hymnusnak fő-eszméjéről így vélekedik: (Napkelet, 1923., 102. l.): „A hazafiúi büntudat, mely a nemzeti balsorsban Isten igazságos büntetését látja, egyik legjellemzőbb s legmélyebb sajátja XVI—XVII. századbéli irodalmunknak: Alaptétele, ihlet-irányítója az Zrínyi nagy költeményének is, és aligha esalódunk, mikor azt hisszük, hogy bár ezúttal meg nem nevezetten” (Kölesey „Zrínyi dalá”-ra és „Zrínyi második éneké”-re célzás) „*Köleseynek Hymnusát is Zrínyi költészetével való lelki ölekezés sugalmazta.*” Brisits még határozottabban mondja ezt: [Kölesey] „Hymnusa igazában nem is más, mint a Zrínyiász I. énekében foglalt isteni szemrehányásnak bünbánó, engesztelő visszaéneklése”. (A magy. irod. tört. A XIX. század első fele. 157. l.)

Erre a közvetítésre azonban, vagy csak indítokra is, a Hymnus írójának nem volt szüksége. Hazafi volt, protestáns volt, a XVI. század magyar költészetének régi énekeskönyvekből, krónikákból, históriákból ismerője és

értője volt;* tehát az ő „hazafiúi büntudat”-ának még irodalmi tárggyul választása, megnyilvánulása sem Zrínyi-hatás, hanem a folytonosság által öröklött magyar protestáns világnézet és annak irodalmi gyakorlata. A Szigeti Veszedelemnek az az alapeszméje is, hogy a magyarokat bűneikért bünteti az Isten földi hazájuk pusztulásával, eredetileg protestáns gondolat, nem pedig az előző katolikus kódexirodalomban gyökerező.

A mohácsi vész előtti katolikus papság magyar könyveket szerző tagjai megvetették a világ gazdagságát, gyönyörűségét és földi célokért való küzdelmeit. Könyveik nagyobb részét nem is férfiak, hanem apácák számára írták. Horváth János mélyen és szépen jellemzi ezt az irodalmat a következőkben (A magy. irod. műveltség kezdetei. III. l.):

„A külső, világi eszményektől távol, szinte a világ folyásától függetlenül írták, olvasták e kegyes műveket, s e viszonylagos elszigeteltség teszi érthetővé, hogy épen egy különben hanyatló korszak történetlapjait ékesítik.” „Békesség vagyon a cellában. Az cellának kívül ninesen egyéb, hanem csak hadakozás... Az cellában imádkozzál, írj, tanólj... olvass szent írást, avagy gondolkodjál az úristenről”: ezt mondja a szerzés, a regula, melyet Ráskai Lea írt le 1510-ben a Nyulak szigetén. Sziget: a békesség szigete volt maga ez egész irodalom, s csak azoké, kik a széles folyón, mely a békételen, a profán nagy világtól elválasztotta őket, visszafelé soha át nem keltek. Megfogadták a tanítást, a legszebbek egyikét, melyet magyarul is olvashattak: „Ezenképpen mi es ne örüljünk én édes néneim ez világi tisztességnek; se örömmek, se tudománynak, se méltóságnak, se szépségnek, se atyánknak, se anyánknak, se atyánkfiainak, se barátainknak; de csak az legyen örömünk, hogy felíratott menyországban az mi nevíünk. Bizonyával kegyig felíratott, mert elhagytuk ez világot minden pompaságával. Mi es vígadhatnánk ez világon, miként ez világnak szeretői, ha akartunk

* Lásd erre nézve Kazinczyhoz írott leveleit is.

volna! De meggondolván ez világnak elmúlandó voltát, megútálók ötet; elhagyók atyánkat, anyánkat, megtagadók atyánkfiait. Lássuk, hogy hátra ne nézzünk! Mert valaki hátranéz, nem méltó mennyeknek országára.” Valóban: „valamit bírának és bírhattanak volna, urunk Jézusnak szerelméért mind elhagyák”.

Sem az apácáknak író, világmegvető szerzetesek, sem pedig a szertartáskönyveket szerkesztő plébánosok irodalma nem a földi haza „jó kedvéért, bőségéért” esedező irodalom volt. A protestáns kor előtti magyar katolikus főpapság pedig, mely ugyan a világi nagyurakkal együtt „híven tékozolta életét” Mohácsnál, magyar irodalmi művet csak egyetlenegyét hagyott hátra, egy öt sorosat, egy lőtályogról hasznos pogány ráolvasást. A veszprémi püspök jegyzette bele egyik becses latin könyvébe, úgy, amint a kosisától hallhatta. Az mondhatta el neki igről-igre úgy, amint meg ő hallotta azoktól az eleitől, akik még Scythiából hozták magukkal azt a tudományt.*

Nemesak az egyén másvilági sorsával, hanem a haza ezvilági sorsával is törődésnek magyar irodalmi megnyilvánulását a reformáció irodalmában tapasztalhatjuk először, onnét hat át később a katolikus magyar írókra, így Zrínyire is.

Ezt a hatást igazolja az is, hogy Zrínyi másirányú irodalmi működésének előzményét is a protestáns irodalomban találjuk meg.

Gondoljunk egyfelől a XV. századnak a hadakozásoktól elvonuló szerzetes íróira, másfelől a XVII. századi Zrínyi politikai és hadtudományi műveire, azután olvassuk el a közbeeső korszak egyik protestáns papjának, Magyar Istvánnak, ilyen sorait (1602): „Arra is gondot viseljenek azok, akikhez illik, hogy azmikor végházat a pogányságra megszállanak, ne mulassák idejeket a vitézek hétéjába, hanem kiki minden tehetsége szerint lassung dolgához, senki kétfelől fizetést ne vegyen, amiről fizetése, arról embert tartson, és a várívást minden keményen fogja, a pattan-

* Lásd Mészöly: Magyar Nyelv XIII, 271.

tyúsokra gondviselés legyen, haszontalan lövést ne tegyenek, nemcsak szóljon, hanem találjon is az álgú. Az ostromlásban is gyakorlás legyen, jó móddal legyen, egyik másikat ott érje, megsegítse, s azok számosan legyenek, hogy erejekkel elbírhassák az ellenséget. Ha nem szégyelnük, az várvívásban sokat tanulhatnánk az töröktől."

Sárvárt, az Új-Szigetben keltek e sorok. Mennyire újabb, mennyire más szelleműek, mint a régi Nyúlak Szigetében másolgatott betűk, a hadakozástól a magánosságba menekülést ajánlók! Zrínyi hadtudományi munkáinak magyar irodalmi előzményét is a reformáció irodalmában találjuk meg épúgy, mint Szigeti Veszedeleme „haza-fiúi büntudat” eszméjét. Megvan az is nemcsak Farkas András *Cronicájában*, hanem Magyar Istvánnak ebben a könyvében is, melyből most idéztem. Arra utal már a könyv címe is: „Az országokban való sok romlásoknak okairól...” stb.

„Ime, köztünk vagyon bálványozás, viszhavonyás, gyilkosság, fertelmesség, hitötlenység, irigység, kevélység, árultatás, részegség, tobzódás és mindenféle gonoszság” — kesereg Magyarí. — „Senki ne csodálja tehát, ha a sok gonoszságokért Isten is megvonsza tőlünk segítségét, mert Isten ő szent fölsége, ki nélkül senki győzelemmel nem járhat, sohasem lakik együtt efféle szófogadatlan, gonosz keresztényekkel...” stb.

Farkas András *Cronicájánál* fél századdal későbbi a Magyarí könyve, s Magyarí intéseinél is fél századdal később zendül meg a Szigeti Veszedelemben Isten fenyegetése:

— — — — —
De immár ideje vélek esmértnem:
Én vagyok ama nagy bosszúálló Isten!

— — — — —
...töröknek adok oly hatalmat,
Hogy elrontja, vesztí az rossz magyarokat,
Mindaddig tőri iga kemény nyakokat,
Míg nem esmerik meg: elhagyták urokat.

Mivelhogy:

Látá az Magyarínak állhatatlanságát,
Megvetvén az Istent, hogy imádna bálvánt;
Csak az: eresztené szájára az zablát!
Csak az: engedné meg, tölthetné meg torkát!

Hogy ő szent nevének ninesen tiszteleti,
Ártatlan fia vérenek böcsületi,
Jószágos eselekedetnek ninesen keleti,
Sem öreg embernek ninesen tiszteleti.

De sok feslett erköles és nehéz káromlás,
Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
Fertelmes fajtalanság és rágalmaszás,
Lopás, emberölés és örök tobzódás.

Még más lényeges eszmét is találunk Zrínyi költészetében olyant, melyet az előző protestáns magyar irodalomtól örökölt.

A katolikus középkor magyar irodalmi emlékei nem a haza ellenségeivel való küzdelem mennyei jutalmazását várják, hanem a lélek-vesztő ördög ellen vitézkedők mennyei koronáját. Csupán a protestáns korról kezd jelentkezni az a magyar irodalmi eszme is, hogy a földi házáért fegyverrel holtak dicsőülnek meg a mennyei házában. Már Tinódi evvel lelkesíti a vitézeket (Hadnagyoknak tanúság):

Itt valaki közülünk elesik,
Az angyalok mennyországba viszik...

A „nagyságos, nemzetes, édes fejedelmé”-től búcsúzó vitéz Kádár István éneke is azt mondja:

Avval is bizonnal méltán kérkedhettem:
A Jézus Krisztustól drága hópénzt vöttem,
Kinél soha többet nem vár az én lelkem,
Minden hórúl óra nem vész el éntülem.

Amaz szent gyűrűket újjaimban rakták,
 Amaz szent koronát én fejemben nyomtát,
 Lelkemet az Krisztus székihez állatták,
 Szent! szent! kiáltással nevemet felírták.

Nem külön katolikus gondolat tehát, s nem az előző katolikus irodalomban gyökerezik a Zrinyiásznak ez a török elleni harcban elesett magyarok megdicsőülésének eszméje sem, nem is Zrinyi egyéni leleménye.

A Kölesey Hymnusa-beli „hazafiúi büntudat” is csak úgy rokon a Szigeti Veszedelemével, hogy mind a kettőnek a gondolata magyar irodalmi eszméül a magyar reformáció korában támad, aztán él és hat a Szigeti Veszedelemben is, a Hymnusban is, természetesen mind a kettőben a szerző lelki alkata és körülményei szerint.

Köleseyben az a magyar büntudat az ő lelke legmélyén gyökerezik, és még a régi prédikátoroknál is komorabban látja a párhuzamot, mely az Egyiptomból Kánaánba vezérelt zsidó nép története között és a Scythiából Pannóniába kihozott magyar nép története között van. Erre nézve igen jellemző esetet és megnyilatkozást olvassunk Kölesey naplójában (1833. jún. 26.), melybe legőszintébb gondolatait jegyezte bele.

E szerint egykor Wesselényi, a „szörny-ölők szörny-ölő fia”,* ezt mondá Köleseynek:

— Ne félj: Isten a magyart mint választott népét nem hagyja el.

És erre a Hymnus költője, kinek „egyetlen szemében — Kossuth szavai szerint — a nemzet mult s jövő bánata tükrözött”, így válaszolt:

— Meg kell vallani: e választott nép semmivel sem jobb, mint ama másik, melyet Isten hosszú türelem után végre széjjelszórt. Azonban csakugyan nyilván valók rajtunk az isteni pártfogás jelei; mert a nélkül, *saját bűneink következtében*, már régen el kellett vala sülyednünk. De a hatalmasnak béketűrése még el nem fogyott.

* Szörny, hydra — e szavakkal Kölesey a „Geheyme Polizey”-t nevezi.

Azokra az eszmetörténeti kapcsolatokra, melyek a XVI. századi protestáns kor irodalmához kötik a rekatolizáció korának és a későbbi koroknak irodalmát és Kölesey Hymnusát is: föl kellett hívunk újabb irodalomtörténet-írásunk figyelmét.

III.

Bendegúznak vére.

Pintér Jenő a Szent István Király-Emlékkönyvben (III, 347.) „Szent István a magyar világi költészetben” című cikkében ezt írja: „Csodálatos, hogy Szent István király alakja a régibb időkben milyen kevéssé ragadta meg szépíróink érdeklődését. Az első magyar király élete távol esett képzeletük világától. Attilával, Árpáddal, Szent Lászlóval, a Hunyadiakkal ismételtlen foglalkoztak, jelentéktelenebb hősök is sokszor izgatták fantáziájukat, de Szent István felé az 1860-as évekig csak elvétve közeltek... Mi volt ennek a szépirodalmi részvétlenségnek az oka? *Az ok: Szent István glóriás fensége.* Olyan magasan állt ő az utókor előtt, hogy sem személye, sem életműve nem látszott alkalmasnak költői feldolgozásra.”

Ha ez a megokolás igaz volna, Zrinyi nem írta volna meg „Feszületre” költeményét, Ráday Pál sem a Lelki Hódolást, Berzsenyi sem Fohászáát (Miltont és Klopstockot nem is említve). Fenséges eszméket éneklő költőnk, Sík Sándort, Szent István legendái alakjának éppen „glóriás fensége” készítette szépirodalmi alkotásra. Az a megállapítás azonban helyes, hogy István király nem ihlette meg régebbi nagy nemzeti költőinket.

Sőt magyar egyházi énekeink szerzőit is csak későn. „Szent István emléke aránylag későn jelenik meg a magyar egyházi költészetben” — evvel kezdí Alszeghy Zsolt az említett Emlékkönyvben (III, 327.) „Szent István a magyar egyházi költészetben” című tanulmányát. Az első, Szent Istvánról szóló magyar himnust az 1651-i Cantus

Catholici gyűjteményben találjuk meg, az a legköltőibb és legelterjedtebb ének pedig, az „Ah, hol vagy, magyarok tündöklő csillaga” kezdetű, csak a XVIII. század második feléből való, jó félszázaddal Rákóczi, Beresényi elbűjdesta után.

Azok a magyarok, akiknek lelke a Bocskaytól az utolsó Rákócziig tartó szabadságharcok szellemétől hevült, Rákóczi és Beresényi után sóhajtottak a Rákóczi nótában, hogy: „hová lettek...?” Azok a magyar nyelvű katolikus papok pedig, akik még a Habsburg-háznak a magyarokon vett végleges győzedelme után sem tapasztalhatták Magyarországon a protestánsok teljes elfogyatását, István király után kiáltottak: „Hol vagy...?”

Hol vagy István király? Téged magyar kíván,
Gyászos öltözetben te előttem sírván.

Virágos kert vala híres Pannónia,
Mely kertet öntözé híven Szűz Mária.
Kátholika hitnek bő volt szép virágja,
Behomályosodott örvendetés napja.

Ah! melly nagy változás mindenféle vallás,
Már megszorodott sok lelki kárvallás;
Mint rózsát a hévség, úgy a Pannóniát
Rontja eretnekség, fonnyasztja virágját.

Kertésze e kertnek István király vala, stb.

Ez az ének már nem Bécs ellen szól, hanem a protestáns magyarok ellen. Ilyen szellemű ennek az éneknek 1805-i átdolgozása is:

Ah, hol vagy, magyarok tündöklő csillaga,
Dieső István király, hazánknak oszlopa.

Szent hit terjesztője buzgóságod vala
Köztünk, magyarok óh nagy apostola!
S mint a virágos kert, hazánk úgy újula,
Általad pogányság szépen kitisztula.

De hervadni kezdett országunk virága;
Megtéretett annak régi boldogsága,
Midőn elterjedett a sok eretnekség,
*S közünkbe érkezett már a hitetlenség.**

Ilyen szellemű a szintén XVIII. századi „Oh, Szent István!...” kezdetű ének is:

Oh, Szent István! itt Magyarországra
Tíz püspökségeket helyeztettél...

Oh, Szent István! s sok érdemedért
Korona- s keresztel Pápa dícsért,
Mivel sok lelkeket általad pokolból kinyért...

Oh, Szent István! az eretnekségből
Tisztítsd országodat tévölgésből...

III. Károly királyt, illetőleg a császárnak hódoló szerző szerint VI. Károly császárt, együtt dícsőíti Szent Istvánnal egy másik egyházi ének, az „Éped szívem...” kezdetű:

Irgalmazzál országodon, István király, bús hazádon,
Jajgató maradékidon, árva magyar fiaidon.

Eretnekség szaporodik, hitünk ellen bátorodik,
Csak az egy Károly hatodik sok ellenséggel bajlódik.

Erényül tudja be VI. Károlynak az eretnekséggel való „bajlódás”-át is, ellentétben avval a fölfogással, mellyel a költő Zrínyi megítélte V. Károly császárt:

* Ma már, mikor az első versszakot idézzük, nem papi politikai, nem támadó, hanem nemzetien vallásos hatása van ez éneknek a magyar katolikus világi hívekre.

Ha tudni akarod keresztyének dolgát,
Azok veszni hagyták magok állapotját;
Károly gyűlésekről gyűlésekre magát
Hordoztatja, s nagyon forgatja hit dolgát.

(Szig. Vesz. I, 63.)

A „Hol vagy István király? téged magyar kíván” ének époly elterjedt volt a XVIII. és XIX. század évfordulója körül, mint a Rákóczi-nóta. Egyik nyilván, tártajtájú katolikus székesegyházakban, másik titkon, nemesi házak vagy szegény deák-coetusok zárt ajtaja mögött. Egyik nyomtatásban, másik: kézírásban. Szent Istvánt alkalmasnak találták felekezeti, pápi irányú költemény tárgyául,* de — akkor még — nem az egész nemzethez szóló, nemzeti irányú költői mű tárgyául. Ez volt az oka a Szent István iránti „szépirodalmi részvétlenség”-nek.

A József császár holta után kezdődő s a negyvennyolcas szabadságharcig erősödő nemzeti megújulás korában még buzgó szerzetes történetíró is akad, aki mentegeti Kupa hereceget Istvánnal szemben, Árpád fejedelmet pedig a keresztyén világi és egyházi fejedelmeknél emberségesebbnek tartja. A pálos barát Virág Benedek ír így: „Nem religio miatt támadta meg Istvánt Kupa, noha pártütése által akadályoztatta a keresztyén vallást és annak terjedését. Historikusaink, akik némely biographusok után keményebben írnak Kupáról, még nem bizonyították meg, hogy ő ekkor pogány volt volna.” (Századok.)** „Árpád, II. fejedelem, édes atyjának életében kezdén uralkodni, 18 esztendő alatt mind magát, mind nemzetét kedvessé és dicsőségessé tette. Sokat hareolt, ami va-

* Szekfü is észleli, hogy a Szent István-himnus „rontja eretnokség” kifejezése a protestáns magyarok ellen szól (Szt. Istv. Eml. III, 50.).

** A Szent István-évből a Szent István ünneplését illető kormányintézkedések nemzeti érzésből, nemzeti céllal fakadtak; de az alkalmi cikkek és szónoklatok (némely kivétel is akadt) hamis és kedvezőtlen képet festettek az István király előtti magyarság műveltségi, erkölcsi és politikai színvonaláról.

lamint ma, úgy akkor sem esett meg másoknak keserves kára nélkül. *Noha erről méltóbban lehetne vádolni a — világi és egyházi — fő keresztyénket*, mint Árpádot és az ő magyarjait.” (Uo.) Berzsenyi „Kupa támadásában” ilyen magánbeszédet ad István szájába: „Nagyobb akartam lenni, mint eleim, s kisebb lettem! Ők idegen tartományokat pusztítottak, én hazámat; őket a maradék áldja és esudálja, engem az én népem átkoz, tyrannusnak kiált. Vissza, vissza tehát a szokott útra! Vissza? (Tusakodik.) De mégsem! Áradjon a *szent rokonvér*, omoljon rám az átok, nem esüggedek, mert tudom azt, hogy minden esüpp vér, mely most a haza oltárán kiontatik, minden jajszó, mely most az eget s az én szívemet ostromolja, nemzetemnek századokig tartó boldogságot fog teremni, s tudom azt, hogy valamig egy magyar lesz, nevemet áldani s tisztelni fogja... Igen, de hátha az én nagy szándékom, mint többnyire minden nagy szándék, félben szakad? Ha a magyar vért eltékozolom, ha népembe a visszavonásnak és szakadásoknak lelkét felbújtom és a célhoz mégsem jutok, akkor, akkor mely számtalan veszedelmet árasztok nemzetemre s mely kárhozatot emlékezetemre!” A Virág és Berzsenyi korának tüzes magyarjaiban nem Szent István emléke gyűjtotta föl az igazi lelkesedést, hanem a honalapító Árpádé és hatalmas őseé, Attiláé. Olyan korban, melyben az országgyűléseken a nemzeti törekvések ellen fordult nagyobb részében a németes főnemesség és az aulikus főpapság, olyan korban, abban a korban ép-úgy nem lehetett magyar nemzeti politikai eszmény a karddal svábországi* lovag felövezte István, a gazdag és nagy politikai súlyú püspökségek megalapítója, mint nem lehetett Thököly, Rákóczi korában sem. Sőt — a legrégebb Szent István-életrajzoknak szerzetes-jellegű Szent István-alakja miatt — már előbb sem. Hiszen még a katolikus Zrínyi sem Szent Istvánt tartja a magyarok „legelső királyá”-nak és „példájá”-nak, hanem Attilát:

* „De Svevia.”

ATTILA.

Isten haragjának én szelleti voltam,
Mikor az világot fegyverrel nyargaltam,
Vér kataraktákat karddal árosztottam,
• És mint egy villámlás, földet megfutottam.

Én vagyok magyarok legelső királya,
Utolsó világrészről is kihozója,
Én lehetek tehát magyarnak példája,
Hírét s birodalmát hogy nyújtsa szablyája.

Aki a mai kornak ír, az „csodálatos“-nak tarthatja azt, hogy „az 1860-as évekig“ nem Szent Istvánnal, hanem inkább Attilával és Árpáddal „foglalkoztak szépíróink“. Természetesnek láthatjuk azonban ezt az irodalomtörténeti tényt akkor, ha nem vonjuk a multat a mának rájárára.

Már pedig ez a kötelessége annak, aki történeti tudományt művel.

Irodalmunk története folyamán nincs meg az a fontos szerepe Szent István emlékének, mint jogtörténetünkben és birtoktörténetünkben.

„Hol vagy, *István király?* Téged magyar kíván!“ A „magyar kíván“ kifejezés ebben a buzgón terjesztett énekben ünnepi és szent hangulatot kapott. Olyan körben aztán, melyben az ünnepi és szent érzés tárgya nem akkori egyházpolitikai, hanem akkori nemzetpolitikai eszme volt, abban a körben, abban a korban a „téged magyar kíván“ ünnepi és szent ígéket arra alkalmazták, akinek neve az egyház szentjeiről író régi papok előtt ördögi volt ugyan (vö. Szekfü: Szt. Istv. Eml. III, 25.), de nemzetünk történelme folyamán a legjobb magyar szívekben keltett nemes érzéseket: *Attilára*. Így eselkedtek azok a váradiak, akik a korona hazahozatalát kuruc nótákkal ünnepelték. Az István királyra vonatkozó „téged magyar kíván“ sort így alakították át: „*Kíván ország régi, ősi, nagy Attilát.*“ Ezt írja Keresztesi József 1790. márc. 16-ról: „A városháza mellett az utcán egy porta

triumphalis vala készítve deszkákból, rajta a magyar korona és más festések, ily ...írással: *Kíván ország régi ősi nagy Attilát* — melynek építését látván egy német, azt kérdi: Talán akasztófa lesz az? Melyért azonnal levonatott és 25 pálcát kapott.“

Nagyváradon a „Hej, Rákóczi, Bercsényi“-nek fölesendülésével egyszerre tűnik föl mint nemzeti programot jelentő név: Attila neve, olyan ünnepen, melyen a nemesség a „magyar szabadság“-ot élteti, sőt katolikus papok a protestánsok egyházpolitikai jogait követelik. Ennek a nemzeti egységnek hívéül bizonyul Kölesey, a „Rákóczi hajh! Bercsényi hajh!“ írója is akkor, mikor az egész magyar nemzet himnusába első dicső névül szintén hun királyét írja, Attila apját, Árpád őseit: *Bendegúz* nevét.

Berzsényi (1776—1836) Köleseynek (1790—1838) öregebb kortársa, működésben előzője, mikor honfitársai elé a magyar hajdankor dicső példáit idézi, akkor Attilát, Árpádot és — Szent Istvánt nem emlegetve* — a törökverő Hunyadi meg a Béceset hódoltató Hunyadi idézi:

Óh! más magyar kar mennyköve villogott
Atilla véres harcai közt, midőn
A félvilággal szembe szállott
Nemzeteket tapodó haragja.

Más néppel ontott bajnoki vért hazánk
Szerzője, *Árpád*, a Duna partjain.

Óh! más magyarral verte vissza
Nagy Hunyadiink Mahomet hatalmát!

(A magyarokhoz. 1810.)

Tud győzni e nép! *Attila magva* ez!
Ez dulta *Árpád* hajdani harcain
A föld legelső tartományit,
S lánera füzé sok ezer vitézít.

* „A XIX. század közepe felé tartva... a világi irodalomban Szent István alakja még inkább elhalványul.“ (Szekfü: Szt. Istv. Eml. III, 68.)

E nép esatázott *nagy Hunyadink* alatt,
Mikor *kevély Bécs tornya lerontatott*

S roppant Budának győzhetetlen
Ormai közt diadalmi kürt szólt.

(A felkölt nemességhez. 1805.)

A katolikus Virág, a lutheránus Berzsenyi, a kálvinista Kölcsey egyazon magyar történeti fölfogás hívei, koruk magyar történeti fölfogásáé, a hősiességet becsülő, fáját szerető, nemzeties irányú fölfogásé. Kölcsey a Hymnusban a magyar történelemnek ugyanazon rendben ugyanazon korszakait sorolja föl dicsőkül, boldogokul, mint Berzsenyi:

Általad nyert szép hazát
Bendegúznak vére;

— — — — —
Árpád hős magzatjai
Felvirágozának.

Zászlónk gyakran plántálád
Vad török sáncára,
S nyögte Mátyás bús hadát
Bécsnek büszke vára.

Mellékesen jegyzem meg, hogy a *bús* szónak régen nemesak az a jelentése volt, hogy „szomorú“, hanem az is, hogy „bosszús“, „ingerült“. Itt a *bús had* „bosszús had“-at jelent. Jól ismerte Kölcsey a XXXVIII. zsoltárt a református énekeskönyvből — abban a *búsült* szintén azt jelenti, hogy „bosszús“:

Haragodnak nagy voltában
Megindulván
Ne feddj meg, Uram, engem;
Búsült gerjedezésedben
Rám tekintvén
Ne büntess meg, Istenem!

Domine ne in *furore* tuo arguas me, neque in ira tua corripias me (Vulgata); Uram, ne feddj meg engemet a te *búsülésodban*, se ne ostorozz engemet a te haragodban (Károli).

Kölcsey egy másik költeményében is (Pipadal) „búsult“-nak azt a „vitéz“-t mondja, aki „lángol“, akinek „ádáz lelkén düh gyúl“.

IV.

Szép hazám...
...lettél magzatod miatt
Magzatod hamvvedre!

Berzsenyi István királyt szerepeltető művében nem István királyt, hanem a magyar pártviszályban kiontott „rokonvér“-t mondja szentnek. Imént idéztem István monológjából, mikor „tusakodik“, hogy ne térjen-e vissza a Kupa ellen való haretől: „Áradjon a *szent rokonvér*, omoljon rám az átok.“ Berzsenyi ezen a *szent rokonvéren* nem csupán az Istvánhoz rokon Árpád-vért érti, hanem általában minden magyarét. Későbbi kor pártharcaira gondolva is ezt mondja:

A szent rokonvérben feresztő

Visszavonás tüze közt megálltál.

(A magyarokhoz. 1810.)

1800 előtt is így dicsőíti Terézia uralkodását:

Nem dúltak ádáz pártot ütő hadak,
A szent rokonvér nem kiáltott
A babonák tüze közt az égre.

A „babonák tüze“ kifejezés azt is megmondja, hogy a *szent rokonvért* ontó hadak dülésán a XVII. századi vallásháborúkat érti a fölvilágosodott

költő. Bizonyítja ezt az a rend is, melyben felsorolja a magyar történelem gyászos szakait: „A vad tatár khán” (XIII. század), „világot ostromló töröknek Napkeletet leverő hatalma” (XV. század), „Zápolya öldöklő százada” (XVI. század), és ez után van a „szent rokonvérben feresztő visszavonás tüze” — ez pedig a XVI. század után csakis a Boeskyval kezdődő, II. Rákóczi Ferencel végződő nemzeti és vallási szabadságharcok kora.

Már rámutattam, hogy Magyarország boldog korszakai Kölesey Hymnusában is úgy következnek, mint Berzsenyi előbb megjelent, „A felkölt nemességhez” című ódájában. Berzsenyinél: „*Attila magva*”, Köleseynél: „*Bendegúznek vére*”; Berzsenyinél: „ez dúlta *Árpád* hajdani harcain a föld legelső tartományit”, Köleseynél: „*Árpád* hős magzatjai felvirágozának”; Berzsenyinél: „e nép csatázott *nagy Hunyadink* alatt”, Köleseynél: „zászlónk gyakran plántálád *vad török sáncára*”; Berzsenyinél: „*kevély Bécs* tornya lerontatott”, Köleseynél: „nyögte Mátyás bús hadát *Bécsnek büszke vára*”. A veszteségekkel teljes korszakok felsorolása is azonos Berzsenyinél és Köleseynél. Berzsenyinek („A magyarokhoz” e költeményében) a „vad tatár khán xerxesi táborá” után a „világot ostromló töröknek Napkeletet leverő hatalma” és „Zápolya öldöklő századja” következik, Köleseynél is a „rabló mongol” után a „töröktől vállainkra vett rabiga” és „Ozmán vad népének vert hadunk esonthalmain zengő győzdelmi éneke”; végül említi Berzsenyi a „szent rokonvérben feresztő visszavonás”-t, épúgy az előbbieket után sóhajt így Kölesey: „Hányszor támadt tenfiad, — Szép hazám, kebledre, — S lettél magzatod miatti — Magzatod hamvedre.” Berzsenyi a szent rokonvért ontó polgárháborúkon — mint láttuk — azokat a háborúkat értette, melyeket a „babonák tüze” okozott, vagyis a vallási elvakultság; ezért a két Berzsenyi-óda történeti felsorolásának és a Hymnusának párhuzamossága is azt bizonyítja, hogy Kölesey is a Habsburgok alatti polgárháborúkra céloz, melyek II. Rákóczi Ferenc leverésével értek véget.

Kölesey, mikor az emberiség történetén végigtekint,

megborzad a valláskülönbségek miatti erőszakon, vérontáson a nélkül, hogy e miatt magát a vallás eszméjét kárhozzatná: „A keresztyén vallás is eljött végre a földet megvilágosítani, s ime vérozón borítá el a világot! — kiált föl — Constantintól Nagy Károlyig és az Amerikát térítgető spanyolokig a vallásnak hirdetői igen sok esetben halálnak angyalai is voltak egyszersmind”. (Töredékek.) „Európának egyik legmíveltebb nemzetében az ábécének két hitvány betűje miatt embervér ömlött ki” — írja, megelőzve Madáchot (u. o.). „Mit mondandasz azon dühösségről, mely a keresztyénségnek mindjárt elejétől fogva eretnekeket csinálni és kárhozzatni és üldözni és gyilkolni és égetni meg nem szünt?” — kérdezi (uo.). De nem a vallás a bűnös: „Nem, — úgymond — a szeretetreméltó vallásban nincsen hiba. Feltétetett a fáklya, hogy világoljon a vándornak; az örült lekapta azt, s tartományokat perzselt fel általa. Felemelte magát az erőszak s hitet parancsolt, s virtus színével leplezte bűnét, azt mondván, hogy emberszeretetből s szánakozásból erőszakoskodott. Gyönyörű példái az emberszeretetnek! Így látja a kereszthad lovagja, mint haldoklik a vízbe bukott szaracén, felé siet, s rámondja a sákramentomnak szavait, s mélyebben nyomja a víz alá, hogy megfúljon” (uo.). A vallási perek és hadak okozta szenvedésen és pusztulásan annyira megbotránkozik, hogy református létére keservesen bánja azt, hogy a reformációnak szakadást és meghasonlást kellett okoznia, hogy a visszaélések jobbítása, hogy a katolikus egyházból kiindult reformáció nem maradhatott meg a római egyházon belül. „Honnan a reformáció?” — kérdi, s ráfelel: „A catholicismus felvilágosodásától”. (Uo.) A középkori „századokbeli tudatlanság külső dolgok összejöttüktől okoztatott és nem a catholicismusnak következése volt”. (Uo.) „A visszaéléseket jobbítgatni: azt teszi minden józan fő. De szakadást csinálni, rettentő convulsiókba hozni az emberiséget oly dologért, mely utoljára is mindég ugyanaz marad, azon történetek közé tartozik, melyeket kikerülni s megváltoztatni, mint sok más vészes revolúciókat, nem lehetett; de

az emberiségért gyúlado szív mélyen szenved az okoztatott sebben“. Ezért lelkesedik a keresztyén vallásfelekezetek egyesüléséért. „De — teszi hozzá szomorúan — hol kezdeni a colossalis munkát? De kivel? De miként? Ki fogná a maga véleményét megtagadni? Ki fogna az emberiség javáért más iránt engedelmes lenni? S nem azt lehet-e előre gondolnunk, hogy egy ily próba újabb macasságot öntene a felekbe? És — és — ah, de ezen kérdéseket is ki fogja felfejteni?“ (Uo.)

V.

**S ah, szabadság nem virúl
A holtak véreből...**

Kölesey 1813-ban, tehát huszonhárom éves ifjúként írta „Klopstock után“ „A két sír“-t:

Ki sírja ez?
„Vándor, Rochefoucauldé.“
Kié ez a még porhanyóbb?
„Corday fekszik itt.“

Megyek s virágokat szedek
Sírhalmozatok behinteni,
Mert a hazáért haltatok.
„Ne szedj.“

Megyek s szomorfüzt ültetek,
Mely lengjen sírotok feletti,
Mert a hazáért holtatok!
„Ne ültess —

„De majd ha sírni tudsz;
(Látjuk tekintetedben,
Jó vándor, azt,
Hogy nem tudsz sírni még te)

Jőj akkor sírjainkhoz vissza,
És sírj,
De vérkönyűket!
Mert hiában haltunk a hazáért.“

Ezt az utolsó sort tíz évvel előbb írta le Kölesey, mint a Hymnusban ugyanannak a fájdalomnak szavait: „...*ah, szabadság nem virúl — A holtak véreből...*“ S az a már ifjúkorban érzett hazafi-fájdalom nemesak ez alatt a tíz év alatt nem múlt el Kölesey szívéből, hanem benne sajgott, s politikusi kijelentéseit és tetteit is irányította egész életében. Nemesak a gyermekkora óta hallott és vallott Rákóczi-nóta lelkesítő visszhangját írta meg „Rákóczi hajh!“ kezdetű költeményében, hanem mikor országgyűlési követül száraz okmányokból hideg érveket szedget Erdély visszacsatolása érdekében, akkor is az elbűjdosott Rákóczinak és társainak emlékezetén őszinte „poétai hevület“ száll reá. Tanú erre meghitt országgyűlési naplója (1833. jan. 1.):

„Estvelgett, s Wesselényi jött hozzám, s Erdélyről tön szót. A lelkes férfi forrón óhajtja a kis haza visszakapcsolását; s az ő sürgetésére szólítá fel Szatmár vármegye két év előtt e tárgyban az egész országot; s most engem szólított fel: e cikkelyt dolgoznom ki. Általvevém adatait, s estvétől fogva reggeli hat óráig dolgozám.“

„Hiszitek-e, hogy diplomatikai, száraz munka mellett a lélekre poétai hevület szállhat? Pedig úgy van! Míg a szerződéseket évről-évre jegyezgetém, míg a törvény-cikkelyekből erősségeket szedék, s az országgyűlési naplót rendre forgatám: a történetek szép koszorúja fűződött emlékezetemben. Elöttem állott a mohácsi nap és Zápolya; előttem Martinuzi, Báthori, *Bocskay és Bethlen*, s amint képzeletem két század alakjain végig röppent, fájdalmasan akadt meg az *örökre elbűjdosott sergecskén*.^{*} Kezem akaratlanul nyomódott mellemhez. És tudjátok-e ti, mit teszen a szó: távozni és vissza többé nem jöni! Távozni, és ellenségi kezek közt hagyni mindent — hitvesét

* Rákóczi és társain.

és gyermekeit? — Mondom nektek: e kint egészen általgondolni nem merem. — Szegény, szép kis Erdély! A te gyermekeid idegen parton hamvadnak: ki fog onnan egy maroknyi port hozni, hogy, ha talán egy könny fakadna még látására, egy forró, szent könnyű, mely a szíveken fekvő jeget felolvaszthatná!”

A Hymnusnak ezek a sorai tehát, hogy: szabadság nem virül — A holtak véréből...“ — azon szabadságharcok vértanúira céloz, mely harcokból az utolsó: Rákóczi Ferencé volt, az első pedig: Boeskayé. Mint az idézett naplósorok mutatják, Kölesey felsorolásában Rákócziék „örökre elbújdosott sergecské“-jét Boeskay és Bethlen megelőzi; az ő diadalmas békekötéseik pontjai ha nem tartatnak meg, akkor az ősök — Kölesey szerint — „hiában haltak meg a hazáért“, a szabadságért, melynek „*halálhörgés*“ diadalmi pályájának mennyei bére“. (A szabadsághoz.) „*Vér ömlött a békekötésekért, s azokat elődeink iránti hálátlanság, s merném mondani: vértarulás vétké nélkül semmivé tétetni nem hagyhatjuk*“ — mondja a „Vallás ügyében“ 1833. máj. 21-én tartott, első beszédében. Ugyanabban:ha elébb nem, a mi sírjainkon támad fel a kérelhetetlen Nemesis, és kiméletlen igazsággal fogja számon kérni háromszáz esztendőök könnyeit, fogja számon kérni milliomok feldúlt nyugalmát, a sárga üldözött ösznek *vég hörgését*...“ — ime, a Hymnus e szavainak értelme: „*Halálhörgés, siralom*...“ Számon fogja kérni a Nemesis — folytatja Kölesey — „a gyermekeitől megfosztott anyának jajait“ — ugyanaz a családok szétválásán érzett keserűség, mint a Hymnus e soráiban: „*Kizó rabság könnye hull — Árvánk hő szeméből*...“ és számon fog kérni minden csepp vért, mely a bécsi és linczi békességekért magyar keblekből kiömlött.“ A „Vallás ügyében“ 1833. jún. 4-én tartott, második beszédében így fakad ki: „*Köszönöm én a Bethlen és Boeskay mellett elhullott bajnokok unokái*“ nevében a békekötések ily megtartását! De egyszer akkor eljön az idő, amidőn a köszönet kísértő lélek hangjaként fog zengeni.“

Mert a magyar „szabadság“-ért elhullott bajnokok

unokáinak legnagyobb sérelme az, hogy „szabadság nem virül a holtak véréből“.

Kölesey mint ellenzéki politikai szónok, nem rettent vissza kegyvesztéstől, esetleges pörbe vonástól, merészen kiállott a börtönbe vetett Wesselényi védelmére is; megkövetelte magának a szólás szabadságát, és gyakorolta is: azon szólási szabadsággal, mit mint magyar nemes őseimtől nyertem örökségül; azon szólási szabadsággal, mit küldötteim követté választásomkor kötelességemmé tettek; azon önérzessel, minélfogva tudom, hogy ajkaimról harmincezer nemes szavazata szokott zengeni, kívánom vissza Méltóságodtól a képviselői becsületet, mely itt tegnap elgázoltatott...“ — vágja oda az elnöklő personalisnak, mikor egy Tagen nevű nagyprépostnak a vallásügyi tárgyalásokkor elkövetett sértése miatt a sértőnek a tanácskozásról való „kihajtás“-át követeli. Köleseyt, a szónokot, a teljes nyíltságtól nem rettent vissza a maga sorsán való aggodás; de mint író, óvatossá teszi írott művei várható sorsa. Élő szavát, azt hallathatja ő gyűlésben, de írói szerzeményeit elnémíthatja a cenzor, nem engedve sajtó alá. Ezért van az, hogy vallásügyi beszédeiben nem rejti el azt, hogy a „sárga üldözött ösz“-nek ki volt az üldözője. Azok voltak, akik a „bécsi és linczi békesség“ eredményeiért vívott harcokban a Boeskayak, Rákócziak ellenfelei voltak: a Habsburg uralkodó és hívei. A vallásügyi szónoklatokból kiviláglik az, hogy a „sárga üldözött ösznek *vég hörgése*“ azon alkalommal nem a tatárra vád, nem a törökre vád. Ez a beszédekben egészen világos. De a tárgyaltam költeménynek, a Hymnusnak azon sorai értelmét, hogy „*bűjt az üldözött*“ és hogy egykori vára köhalmán most „*halálhörgés*“ — ennek igazi értelmét csak úgy tudjuk meg, ha figyelmezzünk a vallásügyi beszédek megfelelő kifejezéseire és az irodalmi előzményül szolgáló Berzsenyi-ódák párhuzamos helyeire, és nem mellőzzük még azt sem, hogy Kölesey azon év első felében, mint a Hymnust írta, írta a „Zsarnok“-ot is. Ebben sem külső ellenség, hanem a zsarnok uralkodónak áldozata az „*üldözött*“;

Ezüst kehelyt üritett a gonosz asztalodnál,
Kívül az ajtón sírt az üldözött.

— — — — —
Hajh bújdosott az ősi lakhelyéről!
Sápadt neje
Keblében vitte kisededét...

„Mik történtek a bécsi és linzei békekötések után? arról a *nápolyi tengerpart* síralmas bizonyosságot teszen“ — mondja harmadik vallásügyi beszédében. Habsburg királyaink magyar-üldözésére céloznak tehát e sorok:

*Bújt az üldözött, s felé,
Kard nyúl barlangjában,
Szerte nézett s nem lelé
Honját a hazában.*

Ezt a Kölesey sajátos gondolatát, hogy a magyar „nem lelé honját a hazában“, megtaláljuk a magyar játékszínről szóló beszédében is: „...három század óta *idegen karhoz* támaszkodva lépdelünk... — mondja, a Habsburgok uralkodását „idegen“-nek nevezve — ...Úgy csak szenvedjük el tovább is, hogy a magyar fővárosban idegen játékszínnek álljon ragyogó épület; hogy a messzünnen jött vándor ott mindent találjon, csak azt ne, ami ötét Magyarországra emlékeztesse; hogy a jámbor hazafi Pestnek utcáin tolmács nélkül szükölködjék, s *hazáját a hazában* félénk tekintettel keresse és *ne találja meg!*“ Az ausztriai szellemű pesti németek mondatják Köleseyvel ezt az ő korában igazsággá vált képtelenséget, hogy a „hazafi... hazáját a hazában... nem találja meg“; világos tehát ebből az is, hogy a „nem lelé honját a hazában“, ez is hajdani Habsburg-német sanyargatóinkra szól, azokra az idegenekre panasz, akiket a vagyonuk elkobzott, fejük vesztett, vagy lakóföldjükéről elűzött magyarok helyébe ültettek. Kölesey korát pedig azért illetik azok a sorok, mert Kölesey szerint a régi sebek akkor még mindig nem orvosoltattak.

Kornis Gyula mint gondolkodó, íróművész és cselekvő politikus nagyszabású — és ami fő — igen tárgyilagos tanulmányt írt „Kölesey világnézeté“-ről. Úgy látom azonban, mintha irodalomtörténeti előmunkálat híján, és nem az ő föladatát tevő aprólékos szövegvizsgálat híján — nem jól érti a Hymnusnak ezt a most tárgyaltam részét.

Idézem Kornis sorait:

„A Hymnust is a jelenre leglesújtóbb hangulat hatja át. A mult nagy dícsősége és diadalmas szenvedése után most az ország a rabság és a síralom völgye“:

„Vár állott: most köhalom;
Kedv s öröm röpkedtek;
Halálhörgés, síralom
Zajlik már helyettek.
S ah, szabadság nem virül
A holtak véréből.
Kínzó rabság könnye hull
Árvánk hő szemétől!“

„Ezen a balsors tépte nemzetet, mely megbünhődte már a multat és jövődöt, már csak az Isten segíthet. Hozzá imádkozik a költő: szánja meg ezt a nemzetet!“

Eddigi fejtegetéseimből azonban kitűnik, hogy az a kép, melyet a Kornis idézte Hymnus-sorok tárnak elének, az országnak nem Kölesey jelené-kori képe, nem a „mult diadalmas szenvedése után“ való, nem „most“ való képe, hanem valóban a „mult diadalmas szenvedése“-nek képe, valóban a multnak képe. A költő jelenének csak a multnak történetéből következő politikai föladat szól, az a föladat, hogy végre: viruljon ki a szabadság a holtak véréből!

Azoknak a holtaknak véréből, akik a magyar nemzet szabadságáért haltak meg Boeskey fölkelésétől II. Rákóczi Ferenc elbujdostáig.

VI.

... a magyart ...

Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fám-nak — mondja Kölesey, Ete ivadéka, de nem egyéni, hanem magyar büszkeségből. Mint másutt mondja magáról harmadik személyben (Szemere Pálhoz, 1833.): „A költőben az aristokratiai büszkeség talán nincs, de *nemzeti büszkeség* (mely *szabadság* és *constitutiókból* folyó önérzésből jön) igen sok; s ez a hon és nemzet iránti szeretettel egybe igen természetesen olvad.”

— — — szerelemmel tölti be lelkem
Honni szokás és föld — — —

Ő, a honfoglaló vezér ivadéka, a hitbizományok eltörlesztését* sürgeti: „Nincs is ok, mit ez intézetek** mellett felhozhatnánk, mint a nemzetségi nevek fenntartása. Ha az ország boldogsága legkisebb részben is nevekhez volna kötve: akkor igenis ezen ok érne valamit. De ki mondja meg, ha az 1687 előtt eltűnt nemzetségi nevek miatt szenvedett-e az ország boldogsága?... Vagy talán azóta oly nevek ragyogtak fel, melyek ha kitöröltetnének, a nemzet végveszélyre fogna jutni? Jaj lenne a hazának, melynek fenntartása csak bizonyos nevekhez volna köttetve! Ez vagy amaz nevű nemzetséget örökre fenntartani akarni: chimera, haszontalan, veszélyes előítélet. Jó hazafi, hasznos, közjóra dolgozó polgár parányi nevek között is találkozunk; s a közjó csak jó polgárokat kíván, de mennél többet, kik között a birtok eloszoljon... Mert a birtok tartja fenn a polgárt, és sok olyan polgár, ki birtokkal bír, tartja fenn a hazát.” (Az elsőszülöttségi jószágok tárgyában.)

* Eltörlesztését, nem elkobzását. Az örökösök közül ne egy boldogítassék, de a vagyon a családtól ne vétessék el.

** = intézmények.

Ő, a földesúr, a jobbágy számára az örökös megválthatás jogáért küzd a kormánnyal és királlyal szemben: „Mert a királyi válasz mellett ott vagyunk, hogy Magyarországon a szabad városi polgáron kívül csak két emberosztály lesz szabad: a földesúr, ki a helységet bírja, s a koldus, ki a helység utcáin hajadon fővel és mezitláb, irgalom és kenyér után kiáltozik!” Pedig: „Akár a belső esend fenntartása, akár kül-ellenség elleni védelem forogjon szóban, akár a státus szükségai jöjjenek kérdésbe: mindenik esetben csak vagyonos nép segíthet. Következőleg vagyonos néptől a monarchiának félni nem kell. Kettő van, amitől ő retteghet: vagyontalan nép és oligarchia. Amaz esendrontásra hajlandó, mert állapota kinosan nyugtalanító, veszteni valója pedig nincs. Emaz hatalmas és büszke, s igazgatni akarván, a monarchia jogait örömeit magára ruházná átál. XVI. Lajos királyi székét Páris vagyontalan népe dönté fel: Napóleon császári hatalmát a st. germaini paloták birtokosai ásták alá.” (Az örökös megváltás ügyében.)

Ő, a szabad nemes, szót emel a jobbágyság terhes adói miatt: „A paraszt nem jószágoskájának jövedelmével, hanem jószágának feláldozásával, s igen sok esetben, midőn áldozni valója nincs, csak testi munkájával teljesítheti mindazt, ami élleme módjának minden lehetséges mére gondosan kivette van.” Aggódik azon, hogy a bevándorló zsidók száma szaporodik a magyar nép rovására: „Az adózó nép szegénységének veszedelmesebb forrása nem lehet, mint a zsidók szemlátomást való szaporodása... a zsidó népesség... 1164 lélekkel szaporodott, (t. i. Szatmárban), még pedig azon időben, mely alatt... a keresztényen adózó nép száma több mint 16 ezerrel kevesedett meg.”

Mikor Kölesey a Hymnusban a „magyar“-nak „bőség“-et kér, akkor „magyar“-on nem csupán a maga kiváltságos osztályának tagjait érti, a „bőség“-ért pedig nem az egyén hasznára, hanem a köz, a haza javára esd.

A magyar protestánsok sérelmeinek orvoslását sem a protestánsok felekezeti érdekében, hanem az egyetemes

magyarság érdekében sürgeti. „Nem lehet — úgymond — fájdalom nélkül szemlélnünk, hogy a főrendek ily fontos tárgyat egyoldalulag vettek, hogy azt úgy látszanak tekinteni, mint felekezeti ügyet; holott ennél a nemzetet közönségesebben érdeklő kérdés nehezen foroghat fenn.“ (A vallás ügyében I.) Úgy véli, hogy a felső tábla is érzi a protestánsok egyenjogusításának és a nemzeti ellenzéknek sikere közti kapcsolatot: „Ma — írja 1833. május 15-én országgyűlési naplójában — a lelkes Eszterházy Mihály csak ötöd magával áll a pártunkon a táblánál, hol az egyház urai s a zászlósok méltóságuk és sokaságuk egész hatalmában mennydörögnek vala. Hagyján, uraim! Hiszen én jól tudom, hogy nektek fontos okaitok vannak a protestáns ügyet nem szeretni. Mert ti jól értitek, miképen a Calvin ügyével a nyelvügy kapcsolatban áll. Jól értitek, miképen a lelkiismeret szabadsága temérdek gondolatot hozand forgásba, mik a ti gondolataitokkal ellenkeznek. Jól értitek, miképen ezáltal a ti hatalmatok mind extensive, mind intensive kevesedik. Jól értitek, miképen a hatalom és tekintet együtt áll, együtt ingadoz, együtt rogyyan össze, Jól értitek, miképen az összerogyganyás közben ama nagy jelentőségű szavak: *regnum meum non est ex hoc mundo*,* szükségesen emlékezetbe hozatnak. Jól értitek, miképen ha e tárgy a Felső elébe terjesztetik — legyen a következés bármi — országos végzés fog maradni. És végre jól értitek, miképen az udvar eddig kegyelemből függő állapotban tartá a protestánsokat, s e kegyelemből függő állapot az ügy országos felterjesztésével megszűnend, és egy jó fék az oppositio visszatartására szétszakad.“

Fölszólal (A papi dézsma tárgyában), hogy a protestánsok ne legyenek kötelesek fizetni a katolikus pap számára, de ebben a fölszólalásában is a nemzet egységének elvét tartja szem előtt, s az egységes nemzet egyenlő jogú

* Jézus mondása: „Az én országom nem e világból való.“ Köleseey arra céloz, hogy a papság krisztusi föladatával ellenkezik a nagy vagyon élvezete és politikai hatalomra való törekedésük.

tagjaiul tekinti a protestánsokat; és miképpen Deák Ferenc a katolikus egyházi vagyont úgy fogta föl, mint a katolikus egyház élvezetében lévő állami vagyont, ilyen fölfogás szerint Köleseey is utal arra, hogy igazság szerint a protestánsoknak is részesedniök kellene az egyházi javakban, nemhogy még abból kitudva adózniok is katolikus célokra: „Midőn Szent István II. könyvének 52. cikkelye a dézmát az egyház szükségére rendelé, akkor az egész nemzet egy valláshoz tartozott, s azonagy vallás fenntartásáról, szolgálainak fizetéséről stb. közösen gondoskodott. De százak mulva eljöttek a napok, s a nép szerencsétlenül különféle felekezetekre szakadván, részint a fennálló egyházban megmarada, részint a reformatio zászlóihoz kapcsolá magát. Úgy képzelhetjük a népet, mint a közös atyai házban eddig együtt lakott testvéreket, kik most a véleményi szakadás miatt egymás mellett többé meg nem férnek, s egyiknek el kell költözni. Természeti s polgári törvény szerint, midőn testvér válik testvértől, az ősi javak számba vétetnek, s kinek-kinek a maga része kiadatik. A katolikus és protestáns rész elváltakor ez nem történt. *A protestáns elhagyá az egyházat, melyet a nemzet, s annak tömegében az ő ősei is, a többekkel együtt gazdagon kikészítének; de az ősek közös alapítványaikból nem vihetett el semmit magával; s száműzetve, örökségi részétől megfosztva bolyongott el, újonnan saját keresményéből alkotni egyházat s az alkotottak fenntartását ismét saját keresményéből eszközölni.* Ha már ez magában a szenvedések nagy mértéke vala, még inkább nagyobbodott az által, hogy saját egyházának fáradságos fenntartásán kívül még az elhagyott fenntartására is terheket viselni kénytelenítettet. Ily terhek valának a stola, a lecticale s mindenek felett a dézma; miket épen úgy teljesítenie kell vala, mintha az elhagyott egyház közösületében folyvást élt volna.“ (A papi dézma tárgyában.) Köleseeynek ezekben a fejtegetéseiben is az az alapgondolat, hogy a magyarságnak minden tagja egyenlő közjogi és magánjogi törvények és szokások szerint kormányozni való magyar, s az egységes magyar

nemzet csak vallási tekintetben oszlik meg katolikus és protestáns felekezetekre.

A magyarság egységének helyreállítását várja a vegyes házások reverzálásának eltörlésétől is. Nem reméli ugyan, hogy ő ezt megéri, de bizonyosnak tartja, hogy lesz egy boldogabb kor, melyben csodálkozni fognak a hazafiak azon, hogy egyáltalában volt valaha reverzális. „A vallást érdeklő kerületi üzenet első pontja jött szóba, t. i. a reversalis — írja naplójában 1833. febr. 20-án, — mely a protestáns vőlegényektől vétetik, ha a római egyház valamelyik szép lánykáját teszi menyasszonnyá, s a vegyes házasságból származó gyermekek sorsa. Mint a kerületben, úgy itt is minden protestáns hallgatva ült; az egyháziak saját hitsorsosaikkal vívának. És mondhatom nektek, szép nyilatkozások történtek, mik Európa legvirágzóbb népének is díszül fogtak volna szolgálni. Vetekedve keltek fel a követek egymás után, vetekedve mondák el a legtisztább, legjózanabb, a felekezetek közeldését leginkább segítő gondolatokat. Mondom nektek, olvassátok a mai ülés napkönyvét nemesak szorgalommal, de tisztelettel. Az szép örökség leszen a maradéknak, melynek segédével valaha a hazafiak közt három század óta fennálló falat le fogja ronthatni. Uraim! Isten a bizonyosságom, e lerontás idejét megérni szeretném. Álmaim egyik legszebbike teljesednék be, s mi vígan taposnám az iszonyú romot! Mint zengeném meg a nemzeti nagy egyesület szent ünnepét! Azonban jól tudom, ennek megérését nekem a sors engedni nem fogja. Hagyján! Az már annyit nem engedett meg nekem s még annyit nem fog ezután is megengedni, hogy megtagadását újságnak nem nézhetem. De eljön az idő, el kell egyszer az időnek jönnie, midőn egy boldogabb ember nyom, ha e sorokat olvassa, csodálkozni fog, az íróval valami után forró vággyal, de remény nélkül epedni látván, amit ő legközönségesb, legtermészetesb dolognak tart. *Reversalisok tehát nem lesznek; a vegyes házassági magzatok atyjok vallását fogják követni*, — ha tudniillik az, amit a Karok ma végeztek, a

főtábla praelatusaiban, s majd az udvarnál győzhetetlen akadályokat nem talál.“

Tiltakozik az ellen, hogy az áttérések ügye felekezeti ügy volna: azt is csupán „magyar“ szempontból ítéli meg: „Értsük meg jól a dolgot. Vallásbeli szabadság csak ott van, hol egy felekezetből másba szabadon mehetni. *Ezen szabadságért vívott Bocskay és Bethlen;** ezért az 1790-i rendek. Miért? Proselytusokat akartak talán? A világért sem, uraim! Csak azt akarták, hogy ki akár nevelés által beszitt elveknél, akár szíve hajlandóságánál fogva Luthert vagy Calvint követni szeretné, a római egyház szertartásaival élni ne kényszeríttessék. Amint dolgaink jelenben állanak, sok ember van, ki gyermekkorától fogva protestánsok templomaiban szokott imádkozni, s kit később a római anyaszentegyház vagy apja által adott reversalis, vagy szépapjának katolikus volta, vagy szülőinek a halál órájában történt megtérése miatt magának kíván. Ily kívánságot a kormány mindig szent buzgósággal szokott pártolni, s e pártolásból származtak a kényszerítés számtalan és mesterséges nemei, miknek legnagyobb részét a hat heti oktatás nevezet alatt ismeretes intézet bőven magában foglalja. Ebből jól láthatjátok: miért kívánják a protestánsok a hat heti oktatást eltörölni, a vallásról vallásra való átmenetelt pedig hosszú alakoskodás nélkül megengedtetni. De jól láthatjátok egyszerűs mind azt is: *mennyire hibáznak, kik az általmenetel szabadságát tulajdonképen katolikusok dolgának tartják.* Való, protestánsnak katolikussá lenni szabad, és nem viszont; de való, hogy protestánsnak (mihelyt a cieras valami rést talál) protestáns vallásban nyugodtan maradni nem lehet. És ime, ez a vallásbeli sérelmek egyedüli kútfeje, mi csak úgy zárathatik be, ha a szabad általmenetel minden fenntartás és alakoskodás nélkül mindenkinek szabadon fog hagyatni. Ne feledjétek: semmitől sem irtózik a papság inkább, mint az általmenetel megengedésétől, és semmit sem akar a kormány is kevésbbé

* V. ö. az V. fejezettel, különösen a 38. lapon levő fejtegetésekkel.

megengedhetni, mint ezt. Amaz, mert világi javait félti, emez pedig, mert azon nagy következtetésű befolyást, mit a protestánsokra nézve gyakorol, nem örömet vesztené el.“ (Orszgy. napló, 1833. jún. 23.)

„A vallás ügyét ami illeti — írja Kende Zsigmondnak 1833. jan. 28-án Pozsonyból — én azt sohasem nézem úgy, mint Calvin fia, de mindig úgy, mint polgár. Három millió ember csak fél polgártársa a többinek: s mi veszély ez a többire nézve? Lassanként levérni a köztük levő közfalat, eltörölni az ingerlések eszközeit, s ezáltal az actio és reactio veszélyes következtéseit; erre törekedném. Mert mi lehet retteneteseb, mint mikor tiszt- és követválasztáskor azt kérdeztetik: mi vallású az ember? nem pedig: mi hazafiságú és érdemű? És így egyebekben is...“

Említett tanulmányában Kornis Gyula is hangsúlyozza, hogy „a vallási liberálizmus a harmincas években annyira beszívódik a lelkekbe, hogy a protestánsokra nézve sérelmes reverzális-rendelet ügyében az országgyűlésen már nem a protestáns rendek viaskodnak a katolikusokkal, hanem az utóbbiak az egyházi rend képviselőivel, a káptalani követekkel. Ez Kölesey liberális lelkét nagy öröme hangolja...“ Kölesey vallási liberalizmusának gyökere azonban nem a mai értelemben vett liberálizmus, hanem az az erős nacionalizmus, mely a nemzeti megújulás korában a katolikus főpapságnak aulikus és hierarchikus törekvéscével szemben nemzeti egységbe forrasztotta a katolikus és protestáns tösgyökeres magyarokat.vívás lön — írja Kölesey a vallásügy országgyűlési tárgyalásáról 1833. febr. 4-én — s nem vívás a rómaiak és protestánsok közt, de vívás a római papság s a római egyházhoz tartozó világiak közt. Mily változás! Mikor a linczi békét s a bécsi szerződést még vérrel kellett kiküzdeni, ki merte volna jövendőlni, hogy 1833-ban a magyarországi gyűlésen a Luther és Calvin fiai hallgatva nézik, míg a Pázmán hitének sorsosai érettek egymással vetekedve szólnak?“

Kölesey azért is örül az ilyen jelenetnek, mert protestáns lévén, a vallásügyek tárgyalásakor nem kíván a

részreajlás gyanújába esni. Ebbeli tárgyilagosságára jellemző a következő eset, melyről Kornis is megemlékezik: „Leszállott a nap — írja naplójában Kölesey Pozsonyban 1833. jan. 13-án — s az irgalmas barátok falai között összeült a parányi társaság, s Bernát kihúzá zsebéből az irományt s olvasá. Az b. Meskónak az egyházi és nevelési tárgyban Abaújhoz intézett véleménye vala, s két fő ideát foglalt magában: a papság reformatióját s a magyar nyelv iskolai nyelvvé tételét. Ez nem volt tökéletesen kifejtve, de amaz annál bővebben magyaríztatott. A szerzetes élet árnyékos oldalai elevenen valának rajzolva, s kívántatott, hogy az ifjúság nevelése szerzetesektől elvéssék, hogy a papi jövedelmek reguláztassanak, a római egyház szolgálói házasságra köteleztessenek, s több ilyenek. Nem új gondolatok, az igaz, de az ég minden szenteiért! mit mondanának a jámborok, kik e roppant monostort ajtatatos lélekkel építették, ha ezeket s épen e falakon belül olvastatni s javalló kedvvel fogadtatni hallanák? Non hos quaesitum munus in usus!“ Elismeri ugyan, hogy „b. Meskó írásmódja lelkes“, de: „ég és föld tudja — úgy mond, — hogy én eretnekségben születtem, s azért részreajlónak láttatni nem akarván, ítéletemet e tárgyban visszatartóztatom.“

E pontban a korra jellemző különbség van a protestáns születésű Kölesey és a katolikus születésű Vörösmarty között, kiket különben azonos, felekezeten fölül álló nemzeti érzés és általános emberszeretet hevít: Vörösmartynek tudniillik nincsen oka részreajlástól félnie akkor, mikor katolikus papi irányzatról mond nyilvános ítéletet. Kölesey beéri avval, hogy nem akarja „egy Bellarmininak vagy Pázmánnak szerepét játszani“, mivel „új erőt s ösvényt vett a tudomány, a világosodás, a mivelődés.“ (A catholicismus és reformatio.) Vörösmarty azonban mint hazafi tartózkodás nélkül elítéli Pázmány történelmi szerepét egyik epigrammájában, melyet a harmincas évek táján írt (Pázmán). E szerint földi pályája után Pázmány ott áll az Isten előtt, számot adni tetteiről. Mint par excellence „térítő“ áll ott. Most a térítőnek is

meg kellett térnie, még pedig a szónak kettős értelmében: meg kellett térnie az Úr színe elé, és meg kellett térnie eddigi tévelygéséből, mert csak most, az „egekben“ hallja meg Isten szájából a „tisztá valóság“-ot. Ezért most már az égbe megtért és égben megtért Pázmány az égből „új tudományt hirdet“ népének, ellenkezőt avval, amit földi életében hirdetett. Nem ezen vagy azon felekezet szertartása, hanem: „legszentebb vallás a haza s emberiség“.

Pázmán, tisztá valóságnak hallója egekben,

Megtért térítő állók az Isten előtt,

S hirdetek új tudományt, oh halld s vedd szívre magyar nép:

„Legszentebb vallás a haza s emberiség.“

Sik Sándor (Kath. Lex.) Farkas Gyulára való hivatkozással (A magy. romant.) úgy véli, hogy: „alig van katolikusabb költőnk Vörösmartynál“. Brisits már átallja azt mondani, „hogy Vörösmartyt kiváltképpen a katolikus világnézet költőjének nevezhetnők... E téren a tárgyilagosság nem tud eléggé óvatossá tenni és inteni bennünket“. (Id. m. 236.) Ő Vörösmarty költészetének „katholicizmus“-át „főleg drámáiban“ látja: „alakjai lelkiismeretében, büntudatuk magukra döbbenő megriadásában, erkölesi zaklatottságában, önpusztító kárhoztatásában“, bár „nem tisztá s nem tételes ez a katholicizmus“.

Nem bizony.

Ezt a tisztátalan és tételtelen katholicizmust ugyancsak megtalálhatjuk a protestáns Aranyban és Shakespeareben is, sőt a sok-isten-hívő Sophoklesben és az istentagadó Senecában is.

Sophokles vak Oidiposa így kiált föl:

En nem tudom, ha látnék, a Hadesbe' majd

Atyám arcára mint emelhetném szemem

S szegény anyámra? Hisz' olyat tettem velük,

Hóhétkötél se volna méltó büntetés.

(Csengery ford.)

Machbethnek a büntudat káprázataitól őrjöngő jelenetét Shakespeare Seneca Phoenissae-jének Oedipus-jelenetére emlékezve alkotta. Így szólaltatja meg Seneca a vak Oedipust, amint leánya, Antigone, vezeti:

Szegény vak atyja vezetője, jó leány,

— — — — —
Ó hagyj el itt, atyádat, a boldogtalant!

— — — — —
Hagyj buknom: jobban megtalálom útam

Úgy egymagamban, azt, amely halálba visz

És eltisztít a földről és az ég alól

Egy kárhozott főt. Kis kárt tettem testemen:

Bűnöm tanúját, nem látom bár a napot,

De lát' az engem! — Fejtsd le rólam jobbodat — — —

— — — — —
Vágyom kiállni a rég rám mért büntetés!

Káromra, gyermek, mért szeretsz? Ó mért ölelsz,

Hogy visszatarts? Ne tarts te vissza: hí atyám!

— Megyek! Boesáss meg!* Laius az, ki jó dühvel,

Elvett uralma véres éke homlokán,

Haragvó kézzel vágja, vájja vak szemem.

— Látd-é atyámat, gyermekem? Hej, látom én!

— — — — —
Egész halál kell! Tűrjem-é tár tétlenül,

Hogy mégis élek? Nem lehet még új bűnöm?

Ó jaj, lehet még! — — —

(Mészöly ford.)

Irodalmi alkotásokban jelentkező lelkiismeretfurdalás nem catholicum, nem is christianum, hanem humanum.**

Ezt a kis kitérőt Hymnus-magyarázatomban azért tettem, hogy rámutassak: ha polgári korunk felekezeti szem-

* Ezt Oedipus a látomásában megjelent Laius királynak mondja, tulajdon atyjának, kit ő megölt. Az önkínzó látomás színpadi érzékolatását Senecától tanulta Shakespeare.

** Hogy a fölvilágosodás kora egyik előkelőségének, gróf Teleki Józsefnek (1792), mi volt — a kort élesen jellemző — véleménye a lelkiismeretfurdalás és a catholicum viszonyosságáról, arra nézve lásd: Széphalom I, 54—55. l.

pontjai szerint osztályozzuk a nemzeti megújulás nemesi korának nagy költőit, akkor nem tudjuk megérteni őket. Annyira nemzeti érzésűek, hogy a nemzetpolitikai célt és a vallásos érzésből táplálkozó emberszeretetet nem tudják alárendelni egyházpolitikai érdekeknek. Vörösmarty nem azt mondja, hogy: „Hazádnak rendületlenül légy hive ó katolikus magyar“, hanem csak: magyar. Petőfi nem azt mondja, hogy: „Talpra lutheránus magyar“, hanem csak: „magyar“. Kölesey nem azt mondja, hogy „Isten, áldd meg a református magyart“, hanem csak: „magyart!“

Kölesey a Hymnus tárgyalta versszakaiiban csupán az okból kesereg a protestánsoknak hajdani üldözésén és a katolikus papságnak az ő korabeli politikáján, mivel mindabban minden vallású magyarnak kárát látja. Valóban minden vallású magyarra kéri a Hymnusban Isten áldását:

Isten, áldd meg a magyart...

VII.

Isten...

Szekfü nagy történelmi művében jellemző vonásokban rajzolja meg azt, hogy a XVIII. század elején mennyire erősödik a felekezeti békével együtt a nemzeti érzés: „Katolikus és protestáns ellentét feletti egyetlen égből domborodott: a nemzetiségé“. (V, 169.) Katolikusoknál és protestánsoknál egyképp megfigyelhető „a státus és a haza meg nemzet mindenek fölé helyezése“. Valóban, Kölesey is ezt írja:

Négy szócskát üzenek, vésd jól kebeledbe, s fiadnak
Hagyd örökül, ha kihúnysz: A HAZA MINDEN ELŐTT.

Ezt az erős nemzeti érzést kapcsolatba hozza Szekfü a „hitbeli lanyhaság“-gal (V, 166.), s a Szent István-Emlékkönyvben is azt írja e korról: „nemzeti érzésünk már a reformkorban elvesztette vallásos jellegét“.

Meg kell azonban tennünk az őszinte megkülönböztetést egyházpolitikai párthűség és vallásosság között:

akkor aztán nem tarthatjuk ellanyhult hitűeknek a reformkor nemzeti érzésű nagyjait. Nem lanyha hitű a tiszta életű szerzetes, Virág Benedek, ámbár tudja, és ki-mondja, hogy nem a „religio“ volt az oka az István és Kupa közti harenak; nem lanyha hitű Vörösmarty, a szent rózsákat termő Rózsáskert megénekelője, kinek „buzgó imádság epedez ajakán“, nem, bár ellensége Pázmány Péter szellemének; nem lanyha hitű a Fohász szerzője, ki „buzgón leomlik“ Isten előtt, bár ő még, mint az a k o r i protestánsok,* nem várta a szent jobbtól a haza védelmét, hanem csupán attól a kartól, melynek „mennyköve villogott Atilla véres harcái közt“; Kölesey is, bármennyire támadta a katolikus papságnak politikáját (nem a hitüket!), nem lehetett lanyha hitű az a Kölcsey, aki ezeket írta: „Imádd az istenséget! ez a legelső rendszabás Pythagoras aranyverseiben; s úgy hiszem, méltán. Semmi sincs, ami az emberi szívet annyira fellemegetné, következőleg az élet mindennapi jeleneiben, s a szenvedélyek és indulatok örök ostromában hozzáragadt szennytól annyira megtisztíthatná: mint az istenség nagy gondolatával való foglalatoskodás. Akármerre veted e temérdek mindenségben tekinteteidet, mindenfelől egy végtelenül böles, nagy és jó, de egyszersmind megfoghatatlan lény jelenségei sugárzanak feléd. A legmesszebb s legközelebb, legnagyobb és legparányibb alakban, egyenként és egyetemleg, lehetetlen: célra sietést és célra jutást, származatban és enyészetben örök fenntartási rendszert nem látnod. És ezen egység a milliom különbözőségben; e szakadatlan lánc a legnagyobbtól a legkisebbig; ugyanazon anyagok oly végtelenül változó, oly végtelenül sokféleképen alakuló vegyülete, e temérdek hatás és visszahatás közt fennálló egyetemi nyugalom; e képzeletet meghaladó terjedtség és szám: oly tekintetek, mik az érző s gondolkodó embert ellenállhatatlanul magas körbe vonják fel. S ha mindezek s az ilyenek szemlélete által a hatalom és értelem temérdek összehatásának

* Szekfü írja: „már rég elmúltak azok az idők, midőn a protestánsok még szentnek nevezték Istvánt (Szt. Istv. Eml. III, 52).“

ideája lelkedben fellobbant, s ha e fellobbanás fénye tisztán állítja elődbe annak tudását, hogy mindent, ami vagy, amivé lehetsz, mindent, amit gondolsz, érzesz, akarsz, cselekszel és éldellesz, szóval egész lényedet, fenntartásod s tökéletesüléted minden eszközeit egyedül e hatalmi és értelmi összehasonlításnak köszönheted: akkor fog kebledben felébredni a csudálat, tisztélet és hála legmélyebb érzeteinek azon kimagyarázhatatlan vegyülete, mit emberi nyelven imáadásnak mondanak. Ez az, ami az előttünk lebegő idea végetlenségét saját kicsinységünk ellentétében támasztja fel, és mégsem alacsonyít le. Mert minden érzemény, mely bennünk szokatlan emelkedésre hág, lelkeinknek felsőbb erőket kölcsönöz, s nem süllyedésben érezzük magunkat, hanem közeledésben a nevezhetetlenhez, ki felé kebleinknek oly fejthetetlen sajdításai vonzanak". (Parainesis.)

A politikai és ismeretterjesztő sajtóban sok téves fejtegetés jelent meg az utóbbi években Kölesey vallási nézeteiről.

Általában non bene distinguít, tehát non bene docet az irodalomtörténetírók nagy része, midőn Köleseynek azokat a szavait magyarázza, melyek a debreceniekhez, a debreceni főiskolához, és a „calvinisták“-hoz való viszonyát illetik. Köleseynek Debrecen iránti ellenszenv nem vallási ellenszenv (ilyen öbenne nincsen), hanem elsősorban irodalmi irányú ellenszenv. A debreceniek a grammatikusok perében a katolikus, de ortológus Versegly felé hajlottak, nem pedig a kálvinista, de neológus Kazinczy felé, kinek Kölesey, különösen ifjonta, tüzes híve volt: e miatt nevezi a debrecenieket „Calvin gonosz fiai“-nak; nyilvánvaló tehát, hogy ilyen értelemben a „calvinista“ elnevezés nem vallási, hanem irodalomföldrajzi fogalom (v. ö. 1816. máj. 28. Kazinczyhoz, 1833. ápr. 12-én Szemeréhez írt levelét). Természetes, hogy mikor a katolikus Verseglyt és Folnesicsot mint grammatikusokat ócsárolja (1817. febr. 24. Kazinczyhoz), akkor nem nevezheti őket „pávisták“-nak, mert azoknak nem volt magyar irodalmi központtá fejlett városuk. Panaszkodik, hogy Csokonaira írt bírál-

lata miatt nem szeretik a felsőtiszai „calvinisták“ (1833. ápr. 12. Szemeréhez), de itt a „calvinista“ szó megint nem vallási értelmű, hiszen ömaga megírja, hogy Debrecenben a poétikára nemesak a kálvinista Csokonai versein tanították, hanem már az első órától fogva Kisfaludy Sándor Himfy-versein is, pedig Kisfaludy Sándor elfogult katolikus volta még Kazinczynek is föltűnt. 1801-ben jelent meg a Himfy Szerelmei s 1806-ban már ismerteti tanítványaival a debreceni főiskola. Ez a módszer kaptja rá Köleseyt magyar írók olvasására: „Attól fogva“ (t. i. a poetikai leckék megkezdődöttével) „néhány tanuló társammal együtt kezdék olvasgatni magyar és latin írókat“. Köleseynek abban a fiatakori panaszában tehát (1809. jan. 31. Kazinczyhoz), hogy a kollégiumban „az új magyar könyvet olvasók szemmel tartatnak“, az új magyar könyveken azon írókét kell értenünk, akik grammatikai vagy ortográfiai programjuk révén a debreceniek harcos irodalmi ellenfeleihez tartoztak. Így kell értenünk Köleseynek azt a panaszát is, melyet 1813-ban ír Álmosdról Kazinczynek: „mi csak a XVI-ik száz philologiai tudományával bírnak, s az újabb könyveknek csak nevét halljuk“. A „XVI-ik száz philologiai tudománya“ az első magyar nyelvtant írt Sylvestert jelenti szemben Kazinczy neológus körével. Így kell értenünk Köleseynek azt a vallomását is, hogy debreceni deák korában jobban tudott latinul, mint magyarul. Másutt ezt pontosabban így mondja (Kazinczyhoz írt levelében): „Magyarul még jól, azaz *grammaticè* még nem tudtam; *Révai principiumival*... általad ismerkedtem“. A lelkes Kazinczytának csak a Révai grammatikája szabályaival nem ellenkező magyar nyelv volt a jó. Az új magyar könyvekért hevülő Kölesey (l. 1809. jan. 31-én Kazinczyhoz Debrecenből írt levelét) deák korában még kárhooztatja a debreceni iskolának azt az egykori törvényét, mely a régi klasszikusok kedvéért megtiltotta a deákoknak a magyarul való beszélést, de férfi korában maga Kölesey elismeri, hogy öntudatos hazafiságát a debreceni klasszikus filológiai oktatásból kapta (Szemeréhez 1833. ápr. 8. Pozsony): „...ami

a polgárt s literatort együtt illeti, minapi Skizzeimben említém, hogy iskolában római s görög történetekben oktattak bennünket *s itt a patriotismus magva*". Erre az iskolai rendszerre viszi vissza önelemzésében a magyar nyelv ügye iránti lelkesedését is: „*E mag legelébb a nyelv iránti szerelémben kezdett fakadni*, mert nyelv és nemzet: e kettő ideája válhatatlanul együtt jár...“ Megírja, hogy ott tanult franciául már tizenöt éves korában, és ott olvasta Boileaut, a klasszikus ízlésű kritikust, ki rendkívül szigorú mértékkel harcolt a közepes írók ellen — lehetetlen nem látnunk Köleseyben, a kritikusban, e példa követését. Sőt a debreceni s debrecenvidéki viszonyok gúnyolása is eszünkbe juttathatja a Párizs közlekedési nehézségein gúnyoló Boileaut. Nem vallási ellentét az effélének oka. Haragszik Erceyre, a filozófia debreceni professzorára, mivel mint ortológus a Kazinczyt védő Antimondolat ellen fölszólalt; de elismeri, hogy mikor Debrecenben filozófiát kezdett tanulni 1808-ban, az nagyon „megkapta“. „Másik évben is, midőn már jurista voltam, a philosophia történetével sok időt tölték.“ Debreceni deák korában kezdte olvasni Bayle-t is, ki holtig kedves társasága maradt. Sik Sándor Kölesey-Breviariumában (37) ezt írja Bayle és Kölesey viszonyáról: „Annak atheista, maró kételkedése, racionalista öntudata és iróniája vagy minden nyom nélkül múlt el fölötte, vagy *ideig-óráig foglalkoztatja csak!*“ Kölesey azonban Kazinczyhoz hasonlatos éves korában intézett levelében (1816. ápr. 25.) e tárgyról így ír: „Egyedül a hasonlíthatatlan Baylenek olvasása vígasztal. Hetek óta nem tudok rajta kívül semmit olvasni, s ez a társaság, reményem, hogy csak *halálommal fog elhagyni*. Csak az a nagy baj, hogy nincs erőm leírni a gondolatokat, melyek olvasáskor sergestől tolnak fejembe“. Hogy mifélek voltak azok a gondolatok, Kornis megállapítja Kölesey műveiből és tetteiből: „Bayle... Kölesey lelkére különösen a *vallási tolerancia* elvének hangoztatásával hatott. A türelmesség Bayle szellemének egyik alapvonása: *iszonyodik a polgárháborúktól, vallási harcoktól és üldözésektől*“. (B. Szl. 724. sz.)

Tudjuk, hogy ezek az eszmék már nem „ideig-óráig“ foglalkoztatták Köleseyt, hanem nagy irányító szerepük volt politikai pályájában, s ezek lángolnak azokban a választási beszédeiben, melyeket Sik elhagy Kölesey Breviariumában a „legértékesebb“ Beszédek jegyzékéből. És ez a „polgárháborúktól, vallási harcoktól és üldözésektől való iszonyodás“ reszket a Hymnus versszakáiban.

Ezek az elnagyolt, de adatokból szerkesztett vonások, melyekkel itt Debrecennek és a debreceni iskolának Köleseyre tett hatását jellemeztem, ezt a hatást erősnek — Kölesey öröklött sajátosságai keretében — meghatározónak bizonyítják. És ha most meggondoljuk, milyen különbség volt Kölesey iskolai pályája idejében a református főiskolák és a katolikus főiskolák nevelési rendszere és szelleme között, akkor világos lehet előttünk, hogy Kölesey olyanná, amilyenné lett, csak református főiskolában lehetett, s a Hymnust úgy, amint (1823-ban!) megírta, csak református főiskola neveltjeként írhatta meg.

Nem érthetek tehát egyet Sik Sándornak avval a megállapításával, hogy az ifjú Kölesey szíve „nem veszi magába a debreceni nevelés magvait“. (L. Kölesey-Brev. 31.) és hogy: „a kollégium protestáns levegője, úgy látszik, semmi nyomot nem hagyott rajta“. (L. uo. 34.)

Nem úgy látszik.

A jó katolikus Toldy is megjegyzi, hogy Kölesey Debrecenben „történetet Magyar Mihálytól, philosophiát Ercei Dánieltől hallgatott; s az ott divatozott mód a tanulót öngondolkodásra s vizsgálatra szoktatván, reá nézve nagy hasznú volt.“*

* Ideillik, ideiktatom, amit Pálóczi Horváth Adámmal kapcsolatban írtam húsz évvel ezelőtt a debreceni Collegium érdemeiről (Pálóczi Horváth Adám Enekeskönyve. Kny. a Népünk és Nyelvünk III. évfolyamából): „*Apostolok oszlása*“ — még az én deákkoromban az öregebb urak így emlegették a tanuló ifjúságnak *exámenek* után való szétoszlását. Ez az „*apostolok oszlása*“ szólas a biblián nevelt kollégiumi deákság nyelvében termett, célzásul az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv XI. részének 19. versére. Tréfás szólas az Alma Matertől búcsúzó ifjak szájában; de most emberültek multán a hazai művelődéstörténet távlatából látjuk, hogy a régi kollégiumok növendékei csakugyan apostolokká váltak, tuda-

Meg kell vizsgálnunk Síknek e további megállapítása értékét is: „A kálvinista vallásoktatás nyomtalanul megy el fölötte. A keresztyénséget az evangéliumon kívül a német írókból ismeri meg, és szíve, ez a gazdag, a művészet melegét sóvárgó szív, kezdettől inkább a katolicizmus felé hajlik”. (Uo. 34.)

Ez a vélemény, mely nem egyedül Síké, Köleseynek főként a következő ifjúkori, levélbeli kijelentésein alapul (Kazineczyhoz Álmosdról 1813. okt. 21.): „Én a keresztyének vallását egyedül az Evangéliumokból s Klopstocknak Messiasából ismerem. Olyan az egész, mint az Eleusisi mysteriumok, vagy a Sybillának barlangja, tele sejdítésekkel, bámulattal, elfogódással. Ha választanom kellene a secták között, bizonyosan én is annak adnék pálmát, mely magát Rómáról nevezi, s ha kérdenék, miért? nem felelnék semmit is, hanem Schillernek tragédiáját nyitnám fel a kérdező előtt.”

A keresztyénséget Klopstockból ismerni meg — ez a lázban égő műélvezőnek írói nyelve, melyet, ha belőle nem percére, hanem életére következtetünk az írónak, le kell prózára fordítanunk. Tudjuk, hogy Kölesey csak 19 éves korában kezdett „sok ösztönzés után” németül tanulni, Klopstockot csak még később érteni — tehát bizonyára már előbb is hallott egyet-mást a debreceni vallás-órákon és istentiszteleteken a keresztyének vallásáról. Az az ige forrásához való magános, közvetlen járulás pedig, mely „egyedül” az evangéliumokból akarja megismerni a ke-

mány, irodalom, magyarság apostolaivá. Jókai regényeiben, minél inkább távolodunk tőlük, annál inkább látjuk a kortörténeti mélységeket. S Jókai akkor, mikor regényt ír arról, hogy a mult század bajnalán kik mozditották haladásra ezt az egész magyar glóbuszt, a debreceni kollégium növendékeit teszi meg a nemzeti művelődés apostolaivá a „Mégis mozog a föld”-ben. A gyermek és szülő közti gyakran előfordul a két nemzedék között ellenkezése s gyakran van igaza inkább a gyermeknek; de a gyermek lelki értékei mégis a szülői nevelés érdeme. A Csokonaiak holtig duzzoghattak az Alma Materre, mégsem lettek volna Csokonaiak az Alma Mater nélkül. Akár kedves emlékezéssel, akár keserűséggel vágtak neki a világnak az öreg kollégium tanítványai, mind onnét hozták tálentomaikat s vitték kamatoztatni széjjel ország szerte.”

resztyénséget — ez bizonyára nem katolikus szellem hatása, hanem mégis csak inkább protestáns vallásoktatás eredménye. Péczeli József, Debrecen híres neveltje, 1792-ben egy protestáns Theologia Előbeszédét evvel kezdi: „Noha a Protestáns Keresztyéneknek nem csak megengedtetik, hanem az Isten nevében szorossan is parantsollatik a Szent Irásnak szorgalmatos és figyelmetes olvasása...” stb. Köleseynek olyan ifjúkori kijelentéseit, hogy Klopstock Messiasának és Schiller tragédiáinak hatására a szekták közt Rómának adná a pálmát, Kornis — helyesen — „esztétikai értékhatáru világnézet”-nek minősíti (B. Szl. 724. sz.); előtte Sík — helyesen — a „művészet melegét sóvárgó szív”-nek tulajdonította. Köleseyről azonban efféle kijelentései alapján még nem szabad azt hinnünk, hogy Róma „sectá”-jának pálmát nyujtva, a protestantizmussal szemben a katolicizmusnak volt inkább a híve, hiszen a katolikus világnézet az esztétikai elemeken kívül még igen sok és sokkal lényegesebb, meghatározóbb elemekből van összetéve. Hogy Köleseynek „esztétikai értékhatáru” ítéletei mennyire függetlenek a katolicizmus és protestantizmus közti igazi különbség kérdésétől, arra bizonyíték Köleseynek következő, szintén ifjúkori levele (Kazineczyhoz Álmosdról 1814. dec. 22.): „Vater és Pázmán asztalomon hevernek, s mindeddig meg nem illetve. Az utóbbiból elég kijegyezni való lesz”, (t. i. nyelvi adatok) „de mégis Illyéssel” (erdélyi kat. püspök) „nem mérkőzhetik. Kár, hogy ezen két írónkra nézve is azt kell kiáltoznunk, amit Lucrecz mond: *tantum religio etc.** Ha Pázmán és Illyés Bároczyknak vagy csak Sylvestereknek lelkével bírtak volna, vagy bírhattak volna, minő izlet, minő esin ömlött volna általok a maradékra! De mely

* L. Lucretius, De rerum natura L. I, 81—102 s. „Religio peperit scelerosa atque impia facta”, érted: a vallás bűnös és istentelen cselekedeteket szült. Itt elbeszéli Lucretius Iphigniának népe érdekében az istennő oltárán való véres feláldoztatását, s végül írja e sort: „Tantum Religio potuit suadere malorum” érted: „annyi gonoszszágot tanácsolt a val-lás”. Ez a sort idézi itt Kölesey a XVII. századi antireformáció két katolikus vezér-főpapjának fejére.

nagy köz Calvin és Petrarca közt, s melyiket lehet inkább reformatornak nevezni: azt-e, aki izlést adott a tudományban, vagy aki vallási tudomány helyett más vallási tudományt? Ime, Köleseynek a katolikus hittérítő Pázmány és Illyés működésénél nemesak a XVIII. századi református vallású íróét, Báróczyét, tartja hasznosabbnak, áldásosabbnak, hanem a XVI. századi protestáns pap Sylvesterét is, még pedig azért, mert az előbbi stílus-újító szépiró volt, az utóbbi magyar nyelvtanító és magyar hexameter-író is volt, Pázmány pedig és Illyés — *tantum religio potuit suadere majorum*: „religio“-beli fölfogásuk miatt követték el — Kölesey idézete szerint — a protestáns magyarok háborgatásának „gonoszságait“. Csupán ennyiből azonban még nem volna szabad megállapítanunk azt, hogy Kölesey világnézete a protestantizmus felé hajlik, hiszen nem a vallási világnézet szempontjából méri össze a katolikus Pázmányt és Illyést a protestáns Sylvesterrel és Báróczyval. De éppen így, ha a szerelmi verseket nemzeti nyelven író katolikus papot, Petrarcat, nagyobb reformatornak tartja a latin nyelven teológiai műveket író Calvinnál, ezt az értékelést megint nem szabad egyenlőnek tartanunk avval, hogy tehát Kölesey kálvinista világnézetű magyar helyett inkább katolikus világnézetű volna. Csupán a világi nemzeti irodalmat tartja értékesebbnek mind a katolikus, mind a protestáns teológiai vita-irodalomnál.

Köleseynek különben a teológiai vitáktól való idegenkedése abból a részben Bayletől tanult meggyőződéséből folyik, hogy „a religio tulajdonkép nem az értelemnek tárgya“, hanem az érzelemé, a „religiói érzelem“-é. (Törédékek I.) „Ismerjük meg értelmünknek gyengeségeit s engedjük magunkat a szívnek és religiónak megtisztult érzelmeinél fogva vezetetni.“ (Uo.)

A teológiai vitákat természetesen nemesak a protestáns félen tartja meddőknek vagy káros következményűeknek, hanem a katolikus félen is. Így jellemzi a keresztyénségnek a protestantizmus előtti állapotját: „A keresztyénség hosszú szenvedések által képzette magát az

ezredekig tartó fáradhatatlan pályára. Lélekvadászás, sőt s világos századokon keresztül folytatott csupán reliigiói küzdés, a theológiának mesterséges szövédéke, a hierarchiának különös alkotmánya, s abban és az ellen történt közvetlen viadal, s több ilyenek eselekedték azt: hogy a kezdet századaiban karakterül nyert makaesség és exaltatio hosszú nyomokat hagytak magok után, s gyakran magoktól is, de sokkal többször a hatalom és kieneselő fejek miatt, az iszonyító scénákat időről időre újolag felhozták... sanguine fundata est ecclesia.“ — „Jézus tökéletes, de magános vonásokkal rajzolta előnkbe a vallást, melyre az ő követői egy egész nagy tudományt, egy mesterséges theológiát alkottak. S ezen theológiának sokféle ágazó törédékein lehetetlen az első századoki philosophoknak kezeit meg nem ismerni. Feszegetés, különböztetés, egyeztetés, titokszaporítás, titokmagyarázat, megfoghatatlanokat bizonyítani akarás, hypothesisek, dialektikázás, sophistáskodás stb., amiket vagy a nyughatatlanság szelleme, vagy a vetekedés tüze s kénytelensége tüntettek föl, okozták azt, hogy egyfelől képtelen eretnkségek toldultak rakásra, másfelől maga az orthodoxia végremehetetlen subtilitásokon feszült ki, s mint később a controversisták állíták vala, toldásokat s kiegészítéseket szenvedett. Aristotelesnek bölcsesége is feléledett végre a feledékenységből, s egy mesterséges, félig philosophiai, félig teológiai alkotmányt hagyott maga után a revolútiókhöz készülő világnak.“

Aki a protestantizmus előtti keresztyénségről úgy nyilatkozik, hogy a képtelen eretnkségekkel szemben az egyház ortodoxiája „végremehetetlen subtilitásokon feszült ki“ s „toldásokat és kiegészítéseket szenvedett“, — az protestáns létére is értékelheti ugyan a katolicizmus fölemelő művészi elemeit és a ceremóniáknak vallás-erősítő voltát: de hitbeli meggyőződését a katolicizmus saját tanaihoz hajlónak éppen nem mondhatjuk, hanem nagyon is ellenkezőnek.

Kölesey a reformáció teológiáját így bírálja: „Az essentialis különbözést két értelem közt nem teheti egyéb,

hanem a principiumok közt való ellenkezés. Mert ami az egyes dogmákat: a transsubstantiatit, a gratiát, praedestinatit stb. illeti, valljuk meg, hogy ezeket nem lehet a religio talpkövei közé számlálnunk; valljuk meg, hogy az ilyeneket a scholasticai lélek tette feszegetésnek tárgyává, valljuk meg, hogy ezekről ugyanazon felekezetnek individuumai is lehetnek különböző értelemben, mégis a hitnek közönséges fundamentuma rendületlen maradna... Ki hiszen többé vagy kevesebbé, s többet vagy kevesebbet a szent háromságról, teremtésről, eredendő bűnről, megváltásról, életutáni jutalom- vagy büntetésről? A szentek maradtak el talán s a purgatórium? Ó a nagy lépést* a világosodás felé, ha ezeken túl estünk!"

Aki így védi a katolicizmust a protestantizmussal szemben, hogy lényegtelennek tartja nemcsak a transsubstantiatioról, gratiáról, praedestinatioról, purgatóriumról szóló tant, hanem a szentekről szólót is, azt megint nem lehet a katolicizmus felé mint vallási rendszer felé hajlónak mondanunk. Szekfü Gyula, ki már Kölesey életkörülményeitől eltérő életkörülményei miatt is, melyek világnézetet és pályát meghatároznak, bizonyára leghivatottabb művelője a katolikus szempontból értékelő magyar történetírásnak, ő bizony az igaz katolikus világnézettel össze nem férőnek tartja azt, hogy katolikus püspök, Szepesy, Erdélyben kötelezővé tett olyan „veszedelmes janzenista“ breviariumot, mely „az ó szövetséget mellőzte, a Mária-ünnepeket elhagyta, kétségbe vonta a szentek közbenjárása lehetőségét“. (Hóman-Szekfü V, 166.) Azt mondhatnám, hogy Kölesey némely fejtegetésében és levelében azért látszik hajlani a katolicizmushoz, mert a nemzeti érzés erősödésével — mint a Szekfü előhozta példa mutatja — a katolicizmus a protestantizmus felé hajlott, illetőleg mind a kettőre hatott a nemzeti érzéssel megnesmesített fölvilágosodás.

Hogy miképpen fogja föl Kölesey a Németországban támadt reformációnak közvetlen történelmi következmé-

* Gúnyos értelmű latinos accusativus; értsd: Ó de nagy lépés...

nyeit, arra nézve jellemző, őszinte sorok vannak egyik bizalmas levelében (Cseke, 1816. máj. 11.): „Ma délután egy ágyra dőlve olvastam a 30 éves háborúnak történetét Schillertől. Visszatettem magamat a reformationak vérengző korába, s mindazon irtóztató eseteket végig futván elmémnel, azt kérdeztem magamtól, *mi jobb? a gonoszit szenvedni, vagy a jó után újabb gonoszra törekedni?*“ Ebből is az látszik, hogy Kölesey a keresztyén egyház reformáció előtti állapotját „gonosz“-nak tartotta, a reformációt „jó után“ való törekedésnek, „újabb gonosz“-nak pedig azokat a véres harcokat, melyekben ő a német protestáns fejedelmek hatalomra való vágyát látja. A „viszsaélések jobbítgatását“ látja a kezdődő reformációban (Töred.), nem tartaná magában véve veszedelemnek, hogy „szakadás esik az ecclesiában“, hiszen ilyen „szakadás az emberi történetekben nem új, nem is ritka“. De — mondja a német fejedelemtől üldözött Schiller nyomán — „Németország fejedelmei látják, mint nyílik fel előttök egy pálya, melyen gazdagságot, függetlenséget, s tartományaik felett hatalmat arassanak... Az áldozatok temérdekek valának; a cultura, mely a reformationak következtében* számláltatik, hátravetett; tartományok pusztultak el... S ti szerencsétlen népek, mit nyertetek a római pálcának széjjelpattanásával, kénytelenek lévén nyakaitokat határtalan fejedelmek jármaikba nyújtani?“ (Töred.) Mint a fölvilágosodás híve borzad vissza Kölesey azoktól a harcoktól, melyek pusztításaikkal éppen a kultúrát is visszavetették, s melyekért Németország protestáns fejedelmeit kárhoztatja; de éppen a fölvilágosodás híveként becsüléssel emlékezik meg mint „világos fejek“ről: nemcsak Ximenesről, hanem az inkvizíció és pápai hatalom ellen küzdő Scarpiról is, az egyházi följobbvalók bűneit ostorozó, s a pápától megöletett Savonaroláról is, a protestantizmust előkészítő Erasmusról is, sőt magáról Lutherről és Melanctonról is.

Kölesey szerint „ninesen vallás, melynek természetébe

* Értsd: következményei közé...

a türhetetlenség beleszöve lenne, s ha kérditek, honnan tehát a vallásbeli türhetetlenség s üldözés? felelem: mélyen fekszik az emberi lélek természetében“. Ezért mikor azoknak „iszonyú“ cselekedeteit említi, akik a „szelidség tüköre“-nek, Jézusnak vallását erőszakosan is terjesztették: nem Jézust, nem a vallást okolja, nem a keresztyénség szellemét. Éppúgy megfigyelhetjük, hogy a harmincéves háború borzalmi miatt nem a reformáció reformeszméinek talán merészségét, túlzásait okolja, hiszen ellenkezőleg a reformáció vallási újításait a régi állapotokhoz képest nem „essentialis különbözések“-nek tartja; hanem okolja a reformáció alkalmával önző céljaikra élő németországi fejedelmeket.

Hangsúlyozom: németországi fejedelmeket.

Magyarországnak a mohácsi veszedelem után nem a protestánsná tette járt polgárháborúval, hanem a szintén német származású fejedelmek hatalma és fegyvere alatt történt részleges rekatolizálása. Ez az oka annak, hogy — Kornisnak Baylet és Köleseyt jellemző szavaival szólván — a „polgárháborúktól, vallási harcoktól és üldözésektől iszonyodó“ Kölesey, német olvasmányai alapján tett kijelentéseiben a protestáns német fejedelmek ellen van; politikai beszédeiben és politikai élete tanúbizonyságával pedig a Magyarország királyává is lett katolikus német fejedelmek ellen, s Boeskey, Bethlen, Thököly és a Rákócziak mellett. Ezért jegyzi meg Kornis, hogy „Kölesey a katolicizmushoz való minden esztetikai vonzalma ellenére gyakorlatilag jó kálvinista maradt“. Ellentét azonban ninesen Köleseynek a német reformációról tett nyilatkozatai és a magyar reformáció történetéről vallott meggyőződéséből folyó szavai, írásai, tettei között.

Ellentmondás Köleseyben s Kölesey szavai és tettei között ninesen. Jézusról halálakor a római százados tett bizonyosságot: „bizony ez az ember igaz vala“; Köleseyről pedig a „szörny-ölök szörny-ölő fia“, Wesselényi: „Ő nem volt közénk való“.

Kölesey tárgyilagosan és bátran bírálja mind a katolikus, mind a protestáns papságnak a vallásügyi kérdé-

sekben elfoglalt álláspontját. Erre nézve jellemző két országgyűlési naplójegyzése, mind a kettő ugyanazon időből, 1833. március első napjaiból.

Az egyik a katolikus klérust illeti (1833. márc. 2.):

„A főrendek ma nem ülének. A vallásbeli üzenet egyike az országgyűlés legkeményebb feladatainak; azt nyelni is nehéz, harapni is, legnehezebb pedig megemésztetni. Mit is gondoltok? A mi papjainkat, azokat tudniillik, kik az országgyűlésen széket és szavat bírnak, ha szinte a seminariumok- s holmi szűk káplánságban meglehetősen kemény falatokkal tartották is, de később káptalani helyeken s püspöki székekben oly áldott ebédekkel és vasesorákkal hízlalták, s mind e máig hízlalják: hogy nem esoda, ha gyomraik kissé kényesek. S ami a világnak egyik szép részét illeti, ezek is, s naponként, kapnak az evangéliumi gazdagnak asztaláról nem megvetendő morzsalékokat,* mikén rágódni bizonyosan kedvesebb érzést okoz, mint az az ízetlen, oppositioi szellemet éreztető, s épen nem francia símaságú üzenet. Innen van, édes barátom, hogy azt a fő táblánál oly hamar feltálatni** nem lehet.“

A vallásügyi tárgyalásoknak ebben a szakában a protestánsoknak is keményen helyteleníti egy régebbi lépésüket (1833. márc. 4.):

„A Luther és Calvin fiai... a nyolc superintendentia 1828-ban a vallási bajokat folyamodás útján felterjesztették. Meg kell vallani, szolgálai egy gondolat! Mert az 1790: 26. törvénycikkely megsértése miatt tettek panaszt; amit nem panasolni, de szabad nemzethez illőleg maga helyén törvényesen kívánni kellett volna. A folyamodás természetesen nagyon bevont vitorlákkal ment fel; s korán sem terjedt annyira, mint az országgyűlés kívánatai. Mi kívánatos alkalom az udvar részéről ama szűk határú kérelemre kegyelemválaszt adni, az alatt, míg a mi üzenetünk országos ülés nem tartása miatt halogatásban fek-

* Tréfás célzás a gazdag főpapi ebédék világi vendégeire.

** A kiadásokban tévesen: feltálatni.

szik! Kis kedvezések az országgyűlési felírást megelőzni fogó királyi válaszban a nemzet egész törekedését semmivé tehetnék“.

Így Kölcsey a magyar szabadság és alkotmány független védőjéül részrehajlatlanul hibáztatja mind a katolikus, mind a protestáns papság politikáját: a katolikus azért, mivel a magyar felekezetek egyenjogúságát és ezáltal a nemzet egységét akadályozza, a protestánst azért, mivel az hajlandó követelés helyett kegyelmi engedményekkel megelégedni.

Ebben a nemes hareban sóhajt föl így Kölcsey: „Nines keservesebb, mint fájdalommat szavakba önteni akkor, midőn a tett hatalmunkban nem áll. Így vagyunk a vallásüggyel...“

Kölcsey magyar és írói és szónoki mivoltának olyan lelkig ható része az ő magyarországi protestáns-kérdésben való vélekedése, működése, hogy ha ezt — mint Sik Breviariuma teszi — mellőzzük, akkor arról az egész és igaz magyarról csonka és hamis képet adunk, mely nem Kölcsey korát, hanem a magunkét jellemzi.

Abban a hónapban, melyben Kölcsey az utóbb idézett két naplóbejegyzést írta, azon hónapban és abban a külső, belső küzdelemben írta Szemere számára, Szemere kértére a maga élet- és lélekrajzi vázlatát (1833. márc. 20.). Mivel nemzeti bűnnek tartotta nem érdeme, hanem felekezete szerint itélni közéleti férfiúról, és ő maga sem akart ez utóbbi szerint ítéltetni, ezért abban az önjellemzésben valóságát nem is akarta említeni: „Religiómról szólni csak akkor leszen idő, midőn vagy többé nem leszek, vagy magam is írói és emberi pályámra a jövődőség számára visszapillantok“.

Most már egy évszázad az emlékkő az ő sírja fölött: visszapillantunk írói és emberi pályájára, sőt lángoló lelkének religiójára is. Az ő religiója: „Jézus tökéletes... vonásokkal előnkbe rajzolt vallása“ szerint „toldások és kiegészítések“ terhe nélkül Istenhez, a „végtelenül büles, nagy, jó lény“-hez való fölemelő közeledés, mely „a léleknek felsőbb erőket kölesönöz.“

Imádtá az Istenséget!

Istenhez imádkozott, ha a hazáért való küzdelemben magának és barátainak erejét elégtelennek érezte. Wesselényinek írja 1834. aug. 31-én a pozsonyi országgyűlésről: „A tízparancsolatban nem hagyatik rés, hogy gazdag a szegényt önkényesen bánthassa; de az úrbéri válasz... hatalmasabb korbács alatt hagyja adózóinkat. Mit tesszünk? az ég tudja... Némely ifjak itt olvasó társaságot állítottak, mely egy darabig nagy üldözés alatt volt. A társaság úgy adatott fel, mint amelyet Deák alkotott, s melynek elnöke Kölcsey. E két gyűlöletes név által akartak az új intézetre veszélyt hozatni... Ragályi... az ifjakat munkácsi s spielbergi tömlőcözéssel fenyegette, s így akará széllyel oszlatni... Imádkoztatok érettünk, mint mi érettetők; talán a balsorsban küzdők imádsága használand Istennél.“

(*Balsors a' kit...*)

„Ég terjessze ki feletted védő karjait, szép hon!“ — írja naplójába, mikor rágondol, hogyan öldöstette Mária Terézia generálisa a mádэфalvi székelyeket.

(*Nyújts feléje védő kart...*)

A Parainesisben ezt a parancsolatot: „Imádd az istenséget“, követi ez: „Szeresd a hazát“.

E két eszme együtt élt Kölcsey lelkében, s e két elválhatatlan eszme kezdeti vele a minden magyarra hagyott fohászokodást így:

„Isten, áldd meg a magyart...“

VIII.

Balsors a' kit régen tép...

„Irodalom nincs írott szövegek nélkül“ — ezzel kezdi Horváth János „A magyar irodalmi műveltség kezdetei“ című mesteri könyvét. Szükségesnek látta, helyesen is tette, hogy mielőtt irodalomtörténetét megkezdte, legelőször megmondta, mit kell értenünk az „irodalom“ szón, ha ama könyvet olvassuk.

Én is előrebocsátom, hogy most, mikor Hymnus-magyarázatom révén szintén a magyar irodalom kezdetiig pillantanék vissza: Horváth Jánosnál tágabb értelemben alkalmazom az „irodalom” szót. Éppen arra a részére gondolok költészetünknek, mely nem volt leírva, mint a kódexek, de nem egy igen szűk körnek szólt, a világtól elzárkózottnak, mint a kolostori irodalom, hanem a kolostorok szigeteinek kivételével szólt és szállt az egész magyarság tengerének.

Még azt sem merném mondani, hogy irodalomtörténet ne lehetne írott szövegek nélkül.

Téves az a hiedelem, hogy pogánykori irodalmunk kertjét a keresztyén papok irtották ki. Jakubovich Emil (Magyar Nyelv XXVII, 265.) latin krónikáinknak abból az állításából, hogy a hét honfoglaló hadnagy önmaga dicsőségéről énekeket szerzett, helyesen azt következtette, hogy az Árpád-kor keresztyén krónikáiról még hallgatták a honfoglaló ősről ősi ugor és türk módon első személyben szóló, de természetesen nem az énekhóستól magától szerzett énekeket. Magam tíz évvel ezelőtt megírt, de még meg nem jelent tanulmányomban kifejtettem, hogy az Ó-magyar Mária-siralomnak verselése nem a középkori latin verselés utánzása, nem is egyezik a magyar verselést sokban idegen mintára tanító verstanainknak szabályaival, hanem ugor eredetű verselés, nyugati hatás előtti magyar, röviden: a magyar verselés. Az ilyen verselést pedig csakis úgy tanulhatta meg a Mária-siralmat szerző keresztyén pap, ha szorgalmasan és gyönyörködve hallgatta a pogány korból származó ének-szerzés darabjait.

Tudniillik nem minden világi éneket üldözött a papság. A szerelmi dalt, a virágéneket, mivelhogy „fajtalan” ének volt, azt a jó erkölcs végett tiltotta mind a katolikus, mind a protestáns pap. A bálványokban lakó pogány szentekhez intézett varázsló verseket szintén tiltotta a keresztyén törvény. De az Árpádról, Lélről, Botondról szóló hősi énekeket bátran hallgatta mind a vitézi rend, mind az egyháznak tanult szolgálói, hiszen a csácsogó énekesek nél-

kül meg sem tudták volna írni a magyarokról szóló tudós krónikákat.

A krónikáiról nem mint keresztyén üldözi a pogánykori történetmondó énekest, hanem megveti mint latin műveltségű írástudó, a szájról-szájra szálló énekek írástudatlan módját és hallgatóját. Ez a tudós megvetés okozza azt, hogy az élőszóval terjedő epikai énekek írásba nem foglaltatnak és előbb-utóbb feledésbe jutnak. Erre a magyar irodalomra tehát nem áll az, hogy „irodalom ninesen írott szövegek nélkül”, hanem ellenkezőleg: az idegen mintájú, nem költői céllal írt művek okozzák cifra betűs pergamentjeikkel a kelő-múló szó terjesztette eredeti szép költemények halálát.

1906-ban megjelent Tinódi-életrajzomat avval kezdem, hogy: „Nemzeti történelmi epikánk két ágon jelentkezik. Egyik az, mely megtartotta az ősi kútfő jegyét: a naivságot és költőiséget. Ennek nemesak forrását rejti a régi kor sötétje, hanem további útját is a feledés homálya fűdi, úgyhogy csak a tudomány eszközeivel lehet pályája folytonosságát és irányát kimutatni egészen addig, mikor egyszerre — mint a sivatag bűvő vize — elénk bukkan a kuruc mezőkön. A verses krónikáké a másik ág. Ez szemünk előtt húzódik el széles medrében három század hosszú közben keresztül, eltérő irányban az előbbitől, s azt félreszorítva, mellőzésre juttatva”.

Csak az egyes, természetesen a legrégebb keletű költemények veszték el írás híján, de maga az újabb, újabb virágokat nyitó ősi költészet élt tovább. Az a költészet, mely valaha Lél kürtjéről és Emese álmáról, később Kerekes Izsákról meg Júlia szép leányról énekelt. Az Árpád-kor énekei feledésbe jutottak, de török és kuruc világból való énekeket még a mi korunkig is tartott meg a néphagyomány. És most is azt mondom, hogy ezekben láthatjuk azt a magyar verses epikát, mely egyenes folytatása honfoglalás előtti költészetünk egyik műfajának.

Ezek a költemények az úgynevezett székely népballadák. Valamikor bizonyára országos volt az efféle énekköltés: én a fejérmegyei Magyar-Almásról ismertem

meg gyermekkoromban Molnár Anna balladáját. És nem népballadák olyan értelemben, mintha a földműveléssel vagy kézművességgel foglalkozó osztály egyetemének vagy egyéneinek szerzeményei volnának. A régi költői rend hagyományain nevedekett egyéniségek voltak a remek költemények szerzői s első terjesztői, a népnek műélvező tagjai pedig voltak a későbbi — több-kevesebb hűséggel — főntartók. A Baresairól, a Budai Ilonáról, a Júlia szép leányról szóló ének meg a többi: oly ragyogó elméjű és gazdag lelkű epikai tehetségek művei, aminő tehetség nincsen irodalmunkban Zrínyi Miklósig, attól kezdve megint Arany Jánosig. Külön egyéni szerzők alkotásai ama balladák, de a verselésnek — ritmusnak, rímelésnek — a nyomtatott versekétől egységesen eltérő módja, a belső kerek szerkezetnek, a drámai előadásnak, a költői mondatfűzésnek a különböző költeményekben való tervszerű hasonlósága: kétségtelenné teszi, hogy még a török világban keletkezett egyes balladák is csak előző századok hosszú során át kialakulható költői gyakorlatnak, költői hagyománynak rokon eredményei lehetnek.

Régóta hirdetem hallgatóimnak, hogy ezeket a régi balladákat nem a XIX. századi anyag keretében kellene tárgyalnunk (ott csak a gyűjtésükre irányuló mozgalmat), hanem tárgyalnunk kellene őket irodalomtörténetünk legelején. Latin krónikáink — mint régóta tudjuk — részben megőrizték Árpád-kori epikánk tárgyait s hosszabb vagy rövidebb kivonatait. Az Ó-magyar Mária-siralom megmutatja a legősibb verselést. A népballadák bizonyítják az ősi epikai költészetnek a keresztyénségre térés és a reformáció után is tartott folytonosságát, elterjedtségét, hagyományos műfaji sajátosságait és a nyugati hatás alatt keletkezett egykorú irodalmi stílusnál sokkal magasabbrendűségét.

1906-ban írtam azokat a sorokat, melyekben rámutattam a régi magyar epika kettős ágára, forrására, s 1910-ben hasonlóképpen gondolkodik Négyesy „A magyar költészet eredete” című értekezésében (B. Szl. 144.,

38—57.): „Hol vannak a magyar irodalom gyökerei?” — „Ha irodalmon csak a latin betűkkel megrögzített és a századok viszontagságait kikerült magyar nyelvű szellemi termékeket értjük, akkor talán jogos lehet a kétség irodalmunk eredetisége és régisége iránt. De ha irodalomnak vesszük a népköltést, a dalok, balladák, mesék iratlan, de élő és léleklző irodalmát... akkor azt kell mondanunk: imé a magyar irodalom másik forrása, — nem is a másik, hanem az első forrása.” — „Irodalmunk igazi forrásvidéke nem a kolostorok irodalma, hanem az az ősi nemzeti költészet, melynek részben folytatása a népköltés...”

Szívem, lölköm, virágom, cinigém,
Aranyom, gombom, ágom, levelem...

Ezeket a dalsorokat valami papíroson valamiképpen belevarrták az egyik XVI. századeleji kódexbe. Nos, ennek a meleg, színes, zengő töredéknek egészét bizonyára többen ismerték az országban, mint a kódex voltaképeni tartalmát, s abból a világi énekből többen szereztek esztétikai élvezetet, mint ama kódexből. S ha a kódexek csak két dalsoroeskát hagytak is ránk írásban, azért bizonyára nem abból a két sorból állott akkori világi líránk, s bár csak a keresztyén korból való annak ez az írásban reánk maradt emléke, azért mégsem avval a leírással kezdődött a magyar világi líra. A reformáció, majd a rekatolizáció korában a papoknak és világiaknak csak tudósabbjai olvasták, és csak mint teológiai szakirodalmat olvasták a hitvitázók könyveit, de szépirodalmi élvezetet az urak, a vitézek, a nép, a Sylvester-dicsérte stílusú virágénekekben találtak. A végbeli vitézek mint újságmondót és vitézi tisztesség hirdetőjét szívesen hallgatták a Tinódi-féle nem költészetre törekedő száraz krónikást, de emlékezetben — nagyobb kedvelés jeléül — nem efféle krónikákat tartott fenn a szájhagyomány, hanem a Szilágyi és Hajmási, meg Kerekes Izsák költőibb énekét. Mátyás udvarában sem a költőietlen „Szabács viadalá”-t hallotta Bonfinius; hamisítvány voltára még 1912-ben fölhívtam barátaim figyelmét.

Hát Kölcsey hogyan vélekedett régi, előszóbeli irodalmunkról és a népköltészetéről?

Tinódíróról és társairól már ő helyesen megállapítja, hogy „nem tevének egyebet, mint az lenne, ki újságleveleket foglalna versekbe”. (Nemzeti hagyományok.) Zrínyi-nek mindenek fölött való nagyságát teljesen méltányolja, de megjegyzi, hogy „római és olasz példányoktól kölesönzvé költői erejét”. Német és magyar irodalmi tanulmányai alapján pedig világosan látta, hogy „a való nemzeti költésnek csak a nemzet kebelében lehet és kell szárnyára kelnie”, s hogy „a való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni.” Gyanítja, hogy bár a mai népköltészet termékeiben nincsen történelmi tárgyú és fölfogású, de mégis ez a költészet olyan régebbinek folytatása, melyet a hazai történelem tárgyai és hősei is ihlettek, melynek dalaira „a későbbi költő is hevülhetne”. Megállapítja: „Legrégibb dalaink, melyekben még nemzeti történet említetik, a kuruevilágból maradtak reánk; ezekből a Tököli, Rákóczi, Beresényi, Bóné nevek zengenek felénk; s ezekben a poétai lelkesedésnek nyilvánosságos nyomai láttatnak”. A cenzúra miatt nem részletezi, de általánosságban megemlíti a kurue kornak el nem feledett gyászát: „Az időkről, melyeket közelebb érünk, jól tudjuk, minő körülmények között maradt reánk a vissza- és előérzés bánatja, s az ezt tökéletesen kizengő *szegény bújdosó magyar* nevezet”.

Nem hiába kezdtem Hymnus-magyarázatomat kurue nótával: a Hymnus szerzője mint esztétikus és a nemzeti irodalom program-adója, magyar színekért a népköltészethez, történelmi hangulatért a kurue költészetéhez igazítja a magyar költőt, s ő maga is jó példával jár elől.

Ebbeli módszeréről maga ír Szemerének (1833. márc. 20.): „Felvettem valami rímről rímre s tárgyról tárgyra ugráló paraszt dalt, s annak formájára csináltam előbb a legmindennapibb keresetlen pór kitételekkel dalt, s azután nemesifém meg egyik sort a másik után. Így támadt a *Hervadsz, hervadsz, szerelem rózsája*, mely évekig csak emlékezetemben élt; így az *Ultem csolnakomban*, amelyen

talán még most is látszik, hogy valaha fonókába illő nyelven volt írva”. Valóban, a magyar sík mezők, sík vizek világának szellője csap meg bennünket e sorokban:

— — — — —
— — — — —

Hallék zúgni darvat
Röptébe fenn,

— — — — —
— — — — —

Vajha szállni tudnék
Én is veled!

(Csolnakon.)

Itt meg a magyar népdal virágének-képei virágszimbolikává finomítva:

Hadd hervadjon
Szerelem rózsája,
Nyíl hajnalkor
Remény violája,

(Hervadsz...)

Mint a népdalhoz, úgy fordul Kölcsey a régi dalhoz is; nehogy a nemzeti hagyományoktól való „szüntelen előre és messzebb távozás alatt eredeti színeinket elveszessük, s kebelünk többé felmelegedni ne tudhasson”. A régi dalt, mely nála kurue dalt jelent, annyira átdolgozza, mint a népdalt; de a költői hagyomány és a költő között sokkal belsőbb az „összeérés”, az egybekapcsolódás a kurue dal költői értékesítésekor, mint a népdalékor. Emaz: inkább a versművész játéka; amaz: forró együttérzés.

A „vallás tárgyában” a főrendekhez az izenetet ilyen merész hangon fogalmazza meg: ... a Karok és Rendek világosan kijelentik, hogy előbbi nyilatkozásaik mellett állhatatosan maradván, a XIX. századdal, a tárgy szent-ségével, s hazai törvényekkel ellenkező és a nemzetre s ez országgyűlési testre homályt hozó egyezésbe nem eresz-

kednek; sem sérelmet sérelemmel tetéző, s a jelen és jövő kor kemény ítéletét maga után vonó törvény alkotásában soha részt venni nem fognak. — Amit midőn Ő es. k. Főhercegségének, s a Mélt. Főrendeknek *teljes eltökéléssel tudtokra adnának*, egyszersmind világosan kimondják: hogy ha az ügy felterjesztését még most is visszatartóztatják, akkoron a Karok és Rendek az egész tárgyat ez úttal felfüggesztik; s minden esetre az 1790. 12. t. cikkely értelméhez szorosán ragaszkodván, a törvények önkényes magyarázatjából költ, s netalán még kelendő minden rendelkezéseket *törvényteleneknek, s kötelező erő nélkül valóknak az egész haza színe előtt kinyilatkoztatják*“.

Eb ura fakó!

Ilyen kurue volt Kölesey még negyvenen túl is; hogyan lett volna az harmincon alul! Akkor írta a „Rákóczi, hajh! Beresényi, hajh!“ kezdetű költeményét. A régi „Haj, Rákóczi, Beresényi“ nóta csak csüggedve kesereg a harcok vesztés vitézei után, de Kölesey ehhez az éjben pislogó parázshoz a maga hajnal-gyújtó lángját hozza, s a kurue kesergőnek sorából szabadságharcra buzdító ódát teremt — a cenzúra korlátja között. E költemény megalkotásában az már másodrendű dolog, hogy hazafias ódájához alkalmasabbnak vélte a jámbust, s a Rákóczi-nóta első sorát is jámbusossá dolgozta át ódája első sorául, amint viszont lágy érzelemhez illően trochaeusokban írta „Csolnakon“ dalát népdalból. Mindezt azért, hogy „az együgyű ének hangját megnemesítse“. (Nemz. hagy.)

Régi irodalmunknak mindig az a része volt az igazi, a magyar, a ható irodalom, melynek még létét és sajátságait is sokszor csak közvetett bizonyítékokból sikerül az irodalomtörténetnek megállapítania. Megint mondom: nem Anonymus volt az Árpád-kori magyarság irodalma, hanem a csácsogó énekesek énekei; nem az Ó-magyar Mária-siralom, hanem azok az énekek, melyeknek hallgatásából verselni tanult ama latin himnus magyarra fordítója; Balassa Bálintnak nem kinyomatott istenes énekei, nem is a neolatin utánezatok, hanem az elégetettekből a „Vitézek mi lehet...“ meg az „Őszi harmat után“-félék

jutottak el az énekmondók nagy nyilvánosságáig s éltek előszóban századokon át; nem a két nagy tudományú Péternek, Pázmánynak és Alvinczinak, egymás fejéhez vadosott argumentumain épült a laikus nagyközönség, hanem a mi korunkig is fennmaradt balladák finom szépségein — és mikor a kurucok fegyverei már nem esattogtak is, akkor még mindig szóltak rejtekben tárogatóik, s dalaikat titokban még mindig dalolták, többen, mint olvasták a XVIII. század könyveit.

És akik az akkori új könyvek új verseit olvasták is, nem sokszor úgy bosszankodtak-e, mint Kölesey? Így e: „Melyik magyar ismerjen saját mezeire, ha rajtok Pán fújja a sípot, s Tytirus hajhássza bárányait? Melyik magyar találhassa fel magát saját nemzetiségében, ha nemcsak az idegen mythológia képeire, hanem ez vagy amaz római verselőnek ez vagy amaz sorában álló ez vagy amaz névre is emlékeznie kell, ha poétáját érteni akarja?... minő behatást tehet reánk a mythológiának világa, mely nekünk csak valamely allegorikai tarka festés gyanánt jelen meg?“ Íme, még az akkori deákos irodalom értőjének lelke is inkább hevül a nemzeti hagyomány azon énekein, melyekből „a Tököli, Rákóczi, Beresényi, Bóné nevek zengenek felénk“ s a „szegény bújdosó magyar“ nevezet“.

Azon az 1790-i nagyváradi nemzeti ünnepen, melyről az első fejezetben szóltam, a Rákóczi-nótával együtt a Balassából formált „szegény bújdosó magyar“ énekét is fűjták:

Őszi harmat után
Végre mikor aztán
Fujdogál a téli szél,
Fujdogál a téli szél,
Zöld erdő árnyékát,
Piros eszímám nyomát
Hóval lepi bé a tél,
Hóval lepi bé a tél.

(Keresztesi Napl. 213.)

Messzére bújdosom,
 Hazámat itt hagyom,
 Isten vezérli dolgom,
 Isten vezérli dolgom!

(Thaly, Adal. II, 309.)

A kuruc történet és kuruc költészet jellemző alakjának említé széptani értekezésében Kölesey a „*bújdosó szegény magyar*“-t; az országgyűlésen Erdély úniójáért küzdve Rákóczi „örökre *elbújdosott* sergeeskéjén“ akad meg emlékezete; a „Rákóczi hajh!“-ban a rodostói „*bújdosóknak* sírja“ felé sóhajt titkon; a Hymnusban is, mely a szabadságnak a holt szabadságharcosok véréből ki nem virultát siratja, az üldözött bújdosó a Thököly és Rákóczi vesztes hadának „*bújdosó szegény magyar*“-ja:

Bújt az üldözött...

— — — — —
Vár állott: most köhalom...

A romba dőlő vagy pusztán hagyott magyar várak Köleseynek nem romantikus kép, hanem mint hazafinak: a magyarság romlásának kínzó emlékei. Mikor a sváb kocsis Pozsony felé dőcögtette 1832. decemberében, „s homályon keresztül búsan emelkedék a királyi vár pusztá falaival“, akkor akarátja ellenére is ez a kérdés tolakodott lelkébe: „ha mindennek, ami az utcai por felett magasán áll, rommá kell-e válnia?“ (Napl.) 1833. márc. 15-én ezt írja Pozsonyban Naplójába: „Keresztülmentünk a hídon, s a Duna túlszéljén fekvő berek lombtalan fáit jár-kálánk. Alkonyra hajlott a nap; a sétálók nagy része már haza tért; még egy sereg iskolás gyermek üzött játékaikat a hely körül, hol Dubraviczky a huszonnégy év előtt elhullott francia bajnokok sírhalmait mutogatá. Megvallom, e jelenés különös érzést támasztott keblemben. Nem a bajnokhalál, nem az idegen földben lelt sír, nem a honn maradtak bánata tűnt előmbe, Napóleon és Európa; s benne és körülök annyi rendület, annyi törekedés, tett,

remény, teljesedés és veszteség: ezek valának gondolataim. De e gondolatok közepébe miért kellett a te képednek megjelenni, óh Haza? És az a bús látvány: az omladékos vár a más part fölött! Bármikor, csak most ne! — Haza, s ti omlott falak, mikor fogtok egyszer épségben állani? — Vissza uraim! e helyet kísértet lengi körül. Azért hívtatok-e ki szobám rejtekéből, hogy a mulandóság s bizonytalan jövődő scénáihoz vezessetek? A Nemzeti Hagymányokban így feddőzik: „Mit talál a szem, mely régiségeinket vizsgálja? Nemde őseinknek várfalait, melyeket a gondatlan unoka le hagyott omlani...“ Két Rákóczi-várról is ír borongó epigrammát: Husztról és Munkácsról. Amabban a „sír szele“ közben „a csarnok elontott oszlopi közt lebegő rémalak“ a multból elfordítani igyekezik tekintetünket a jelen kötelességei felé; emebben szintén a kuruc küzdelem sikertelenségén s a jelennek sívárságán való keserűség szólal meg:

Hol fejedelmi terem fogadott fejedelmi lakókat,
 S küzde nemes harcot Zrínyi leánya soká:
 Bércedet, ó Munkács, keserű gond ül, lebegvén
 Rémalakok szomorún a fegyoly álma fölett.
 Büszke tekintettel mit nézsz a síkra le, bús lak?
 Jön az utas, lát, s fut messzekerülve tovább.

A szabadságharcok vesztén kesergő Hymnusban is az egykor főnnálló, most köhalommá lett vár: kuruc emlék, magyar sorsnak szimbóluma. A mai gyász régi ellentétének az a kifejezése, hogy egykor ott „kedv s öröm röpkedtek“, már a rokokónak a boldog pompához illő, allegorizáló, megszemélyesítő festménye.*

Kölesey a költői nyelvnek, stílusnak műfaj és tárgy szerinti változását, többféleségét sürgette. Megrótta Ka-

* Már a nyájasság is pillangószárnyakkal
Repkedvén enyelgett s játszott az urakkal.

zinczy fordításaiban azt, hogy „Gessnernek stílusa egyforma lett a Marmontel s Yorick stílusával... pedig mit óhajtunk annyira..., mint hogy a nyelv egyszerre menél több oldalt vehessen magának?“ (Azaz többoldalú, többféle színű, hangulatú legyen.) (1817. jún. 12. Lasztóc.)

Ilias-fordításában a homerosi görög nyelv ódonosságának tükrözésére középkori nyelvünkhöz nyúl:

Mondsza, ha tudsz, bennem *bizakodvád*, bármi jövendőt.

Vagy:

Rá komolyan *nézvéje* felelt gyorslábu Achillevs.

A bújdosó Balassáról írt versben a XVI—XVII. század verseinek alakját és hangját követi:

Kétségtől rettegve, bánat közt nyugtalan
Sírok, de könnyemet ontom haszontalan;
Erdőn, *bércen, völgyön bújdoklom* úntalan,
Segédkart s hajlékot nem lél boldogtalan.

Itt is a magyar előidőkből a bécsi király és esztergomi szentszék üldözöttje kapja meg érdeklődését, a „*bércen, völgyön bújdokló*“, ahogyan a Hymnusban is az „*üldözött*“

Bércre hág és völgybe száll,
Bú s kétség mellette...

És ahogyan „Balassá“-ban igyekszik a költő a tartalom és alak egybehangzására, úgy igyekszik a Hymnusban is. Ismétlem azonban, hogy kuruc hatást mutató költemény nyelvének és versformájának és egész stílusának megválasztása belsőbb ügye Köleseynek, mint egy-egy pórdal-nemesítés. A „Rákóczi, hajh!“ és a Hymnus alkotása, és alkotás közben a Thökölyek és Rákócziak korába való vizsgálódás: a hazafinak, a reformpolitikusnak, nemes, de kétséges harcok között: lelki kényszerűség.

Kölesey mint nemzeti egységre törekedő reformpolitikus a magyarság legnagyobb belső veszedelmének — láttuk — azt tartja, ha abból „tíz milliom adózó“ (azaz a jobbagyság) „s három millió protestáns“, nem országos törvényekkel, hanem dicasteriumi rendeletekkel igazgat-tatik, s ha protestáns vallása miatt „a nemzet harmadrésze a törvény oltalmára hijában hivatkozik, s minden pillanatban veszélyben forog idegen akarat alá vettetni“, s ha tisztségek betöltésekor és politikai választásokkor nem azt kérdezzetik: ki milyen „hazafiságú és érdemű“, hanem: milyen „vallású“. A magyar nyelv hivatalos mellőzésén kívül a parasztság elnyomása és a protestánsoknak séreimes helyzete izgatja legjobban. Nemesak lelkében, hanem szinte testében is szenved, mikor a veszedelmek ellen való küzdelmének s evvel kapcsolatban a régi szabadságharcoknak sikertelenségét egyszerre látja; de éppen legnagyobb szenvedéseiben és reménytelenségében fordul imádsággal Istenhez. Pozsonyból írja 1833. júl. 16-án Kende Zsigmondnak: „A vallásügy kimenetele annyira afficiált, hogy alig van jártányi erőm... Él szerenesésen, jó Zsigám. *Imádkozzál érettem*, mert szenvedek kimondhatatlanul, látván az iszonyú fekélyt, mely a szerenesetlen országot emészti, s talán örökre elemészti.“ Követi pályája végén írja (1835. jan. 11.): „Mondanám: *imádkozzatok a népért*, de ezért talán már imádság sem használ — Hiszen önmaga miatt akar elveszni.“ A magyarság jelen veszedelmén való fájdalom, a Bocskay, Bethlen, Thököly és Rákócziak múlt küzdelmeinek emléke, az Árpád magyarjait felhozó örök Istenhez segedelemért való imádkozás őszinte vágya: mindez együtt folyton forr Kölesey hazafi és keresztény szívében; természetes tehát, hogy mikor — követi pályája előtt — az ilyen érzések költeményül buzognak ki belőle, akkor ez a költemény Istenhez folyamodó himnus lesz, a régi szabadságharcok vesztesét kesergő ének lesz, és ha szerzője tárgy és tartalom szerint méltó alakba akarja önteni érzéseit, akkor — a nemzeti hagyományokat értékelő s értékesítő esztétikai elvek szerint —

verselését, nyelvét, stílusát a régibb századok költészetének elemeivel hangulatosítja.

A borral való felköszöntések szokását és formuláit mint régi magyar hágyományt becsülték a XVIII. század elején. Szirmay írja 1804-ben (*Hungaria in Parabolis*): „Sunt et singulares apud Hungaros poculum vini propinandi formulae. Antiquissimae sunt: ... Adgyon Isten minden jót, tele légyen mint a pince, mint a bót...” Különösen új esztendőre szólnak az ilyen Istennek bőséges áldását kérő jókívánságok, prózában és versben. A kálvinistáknak három évszázad óta legkedveltebb templomi énekei közé tartozik ez az újesztendőre való ének:

Ez esztendőt megáldjad,
Ez esztendőt megáldjad
Kegyelméből Úr Isten!
Bő zsírral ékesítsed,
Bő zsírral ékesítsed,*
Te szent, Jehova Isten!

— — — — —
Es a puszta helyek is
Bősséggel,
Halmok áhítozódznak
Víg kedvvel...

Ennek a jól ismert éneknek egyszerű hangját űti meg Kölesey, mikor Hymnusát avval kezdi, hogy:

Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bősséggel...

és hogy:

Hozz rá *víg esztendőt.*

* Eredetileg: *köcértsed*. Templomi énekeskönyv némely régi darabjának kimustrálása nem baj, újabbak beiktatása is helyes, de régi szövegek átdolgozása ritkán sikerül.

Illik a hagyományos istenes ének-stílushoz Szenci Molnár Albert zsoltáraié is. Háborgattatásaikban sokszor elzengedezték a magyar reformátusok a XXXV-iket:

Perelj, Uram, perlőimmal,
Harcolj én ellenségimmal;
Te paizsodat ragadd elő;
Én segedelmemre állj elő;
Dárdádat nyújtsd ki kezeddél,
Ellenségimet kergesd el...

Ilyen zsoltáros hang ez:

Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd *ellenséggel.*

A múlt század végén az egyik katolikus főpap ilyen okkal kárhoztatta a Hymnusnak templomi éneklését, hogy dogmába ütközik ez a mondata:

Megbűnhötte már e nép
A multat s jövőndőt!

Pedig ez is bár nem dogmatikai, de bibliai gondolat. Ézsaiás próféta vigasztalta népét a fogságban avval, hogy büneiért már kétszeresen is megbűnhődött: „mert megboesáttatott az ő gonoszsága, hogy *kétképpen való jutalmat is*” (t. i. büntetést) „elvett az Úr kezéből az ő büneiért”. (42: 1.)

Gondoljunk vissza végül, amivel kezdtük, a Rákóczi nóta soraira:

Jaj, régi szép magyar *nép,*
Az ellenség téged mikép szaggat, lép...

Nem lehet véletlen, hogy a Hymnus első strófájában is erre, hogy:

— — — — nép...

előtte ez a sor rimel:

Balsors, a' kit régen tép...

A Hymnus szerzésekor, mint a „Hazafiúság“ szerzésekor is, a Rákóczi-nóta szavai is belecsöngtek Kölesey fülébe.

*

Amit a magyarság áldást, dicsőséget, szenvedést vett Isten kezéből Árpád korától a jelenkorig, ami bünt ön-maga és Isten ellen elkövetett, amit ellenségei is a magyar ellen elkövettek — ezt Isten színe előtt mind érezten érezte Kölesey akkor, mikor a Hymnust — a cenzúra korlátja között — megalkotta.

Hogy a Hymnus olvasásakor vagy hallásakor a mai magyar melyik, mit érez: nem vizsgálom; mit érezzen, mit ne: nem erőltetem; a Hymnus értelmét azonban nem úgy magyarázni, mint Kölesey értette, nem mertem; őt másnak, mint aki volt, nem láthattam — hiszen soraim keletkezése alatt végig szemtől-szembe állott velem, olyan halhatatlanul, mint több egy évszázada állott és szólott Kossuth és kortársai előtt:

*Tar agyát őszbevegyült kevés hajszál lengte körül,
színtelen arcán ezernyi átvirrasztott éjnek tikkadtsága
ült; egyetlen szemében a nemzet múlt s jövő bánata tükrözött. Szava tompa volt, mély és értelen, mint egy síri hang... és lőn még tompább, még értelenebb, még síriasabb, mikor ökölbe szorított jobbját emelve, rámeresztett szemem előtt úgy állott, mint túlvilági lény, kinek szellem-szavát nem úgy, mint másét, érzéseim segedelmével, hanem közvetlenül lelkem lelkével hallottam...*

Hymnus.*

a' Magyar nép' zivataros századaiból.

Cseke. Januar. 22d.

1823.

Isten, áldd-meg a' Magyarat
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Ha küzd ellenséggel;
Bal sors a' kit régen tép,
Hozz rá vig esztendőt,**
Megbühödte már e' nép
A' multat 's jövődőt!

Őseinket felhozád
Karpát' szent bérezére,
Általad nyert szép hazát
Bendegúznak vére.
'S merre zúgnak hajjai
Tiszának, Dunának,
Árpád' hős magzatjai
Felvirágozának.

Érttünk Kunság' mezejin
Ért kalászt lengtétél,
Tokaj' szőlővesszejin
Nektárt csepegtettél.

* A végleges szöveg legrégebbi (1832-i) kiadásának betű szerinti közlése.

** Miniszteri rendelet ennek a sornak az eredeti szövegtől kissé eltérő szöveggel való éneklését tette kötelezővé: a „rá“ helyett „reá“-t kell énekelni.

Zászlónk' gyakran plántálád
 Vad Török' sánczára,
 'S nyögte Mátyás' bús hadát
 Bécsnek büszke vára.

Hajh, de bűneink miatt
 Gyúlt harag kebledben,
 'S elsújtád villámidat
 Dörgő fellegedben,
 Most rabló Mongol' nyilat
 Zúgattad felettünk,
 Majd Töröktől rabigát
 Vállainkra vettünk.

Hányszor zengett ajkain
 Ozman' vad népének
 Vert hadunk' esonthalmain
 Győzedelmi ének?
 Hányszor támadt tennfiad
 Szép hazám kebledre,
 'S lettél magzatod miatt
 Magzatod' hamvvedre?

Bújt az üldözött 's felé
 Kard nyúl barlangjában,
 Szerte nézett 's nem lelé
 Honját a' hazában.
 Bérezre hág és völgybe száll,
 Bú 's kétség mellette,
 Vérözön lábainál,
 'S lángtenger fölette.

Vár állott, most köhalom,
 Kedv 's öröm röpkedtek,
 Halálhörgés, siralom
 Zajlik már helyettek.
 'S ah szabadság nem virúl
 A' holtnak véréből,
 Kinzó rabság' könye hull
 Arvánk' hó szeméből!

Szánd meg Isten a' Magyarat
 Kít vészek hányának,
 Nyujts feléje védő kart
 Tengerén kínjának.
 Bal sors a' kit régen tép
 Hozz rá vig esztendőt,
 Megbűnhötte már e' nép
 A' múltat s jövőndőt!

TARTALOM

	Lap
Előszó — — — — —	3
I. A magyar nép zivataros századaiból — — — —	5
II. Hajh, de bűneink miatt — Gyúlt harag kebledben	17
III. Bendegúznak vére — — — — —	25
IV. Szép hazám... lettél magzatod miatt — Magzatod hamvvedre! — — — — —	33
V. S ah, szabadság nem virúl — A holtinak véréből...	36
VI. ... a magyart...	42
VII. Isten...	52
VIII. Balsors a' kit régen tép...	67
Hymnus, a' Magyar nép' zivataros századaiból — —	83